

LATZKOVITS MIKLÓS

Gyöngyösi és az imposztorok

(Ki írta Gyöngyösi verseit?)

Gyöngyösi Istvánnak 1702-ig öt költeménye jelent meg nyomtatásban, a *Murányi Vénus* és a *Kemény János emlékezete* valójában kétszer is. Leghamarabb, 1664-ben a *Murányi Vénus* Kassán, a többi majd három évtized kihagyás után 1690-től, tíz év alatt és Lőcsén, tehát mindegyik (ahogy Demeter Zsuzsa fogalmaz) „a szerző életteréhez közel”.¹ (Kivéve persze a *Murányi Vénus* „meghamisított szövegűnek” tartott 1702-es kolozsvári edícióját.) Ezek terjedelmes, hosszú versek, valamennyit ismerjük ma is. Ezt követően 1796-ig több mint 50 alkalommal kerültek sajtó alá Gyöngyösi különböző művei, köztük olyanok is, melyek korábban még soha, vagyis a 18. században minden második évben (valamivel tulajdonképpen ennél is gyakrabban) kinyomtattak tőle valamit, s relatíve gyorsan, 1796-ban megszületett Dugonics András összkiadása is. Kétségtelen, hogy ez az elképesztően magas szám a 19. században radikálisan csökkent, Nyerges Judit bibliográfiája (nem számítva Toldy Ferenc 1864–1865-ben kiadott gyűjteményét) „mindössze” 10 kiadásról közölhetett csak adatokat.² A 20. század tízes éveitől kezdődően azonban (1914 és 1937 között) elkészült a Gyöngyösi-filológia egyik csúcsteljesítményének tekinthető négykötetes opus, Badics Ferenc kritikai igényű szövegkiadása, s bár a Gyöngyösi iránti nem kifejezetten tudományos érdeklődés a továbbiakban is meglehetősen lanyha maradt, az évszázad végén ismét jelentős kezdeményezésre került sor. 1998-ban megindult, 2017-ben pedig befejeződött a Balassi Kiadó vállalkozása, melynek keretében Jankovics József és Nyerges Judit gondozásában immár hét külön kötetben látott napvilágot a Gyöngyösi-életmű (a költő leveleivel és a vele kapcsolatos irattanyaggal együtt), olyan szöveget adva az olvasók kezébe, mely sok szempontból még a kritikai kiadás szövegénél is pontosabb. Mindez egyfajta sikertörténetnek is tekinthető. Gyöngyösi számos, kötetnyi terjedelmű szövege máig fennmaradt, s jó néhányszor sajtó alá is került az elmúlt évszázadok során.

Kevésbé tűnik azonban megnyugtatónak a kép, ha felidézzük az egyik legelső Gyöngyösi-bibliográfia egy érdekes megjegyzését. A mondott bibliográfiát a Gyöngyösi-rajongó gróf, Ráday Gedeon (1713–1792) készítette. Gyöngyösi általa ismert és felsorolt művei itt a

* A szerző a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar Magyar Irodalom Tanszékének docense. A tanulmány a Balázs Mihály, Horváth Iván, Margócsy István et al. szerkesztésében készülő *Magyar irodalomtörténet* (Szegedy-Maszácz-émlékkönyv) számára írott, megjelenés előtt álló, *A hiteles Gyöngyösi hitelessége* című dolgozat változata.

1 DEMETER Zsuzsa, *Költői tradíció és könyvkiadás: Gyöngyösi István példája*, Erdélyi Tudományos Füzetek 282 (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület, 2014), 26.

2 *Gyöngyösi István (1629–1704): Bibliográfia*, szerk. NYERGES Judit (Budapest: 2006), <http://mek.niif.hu/03800/03890/03890.htm> (Hozzáférés: 2018. 12. 24.)

következők: 1) *Murányi Vénus*, 2) *Kemény János emlékezete*, 3) *Florentina*, 4) *Csalárd Cupido*, 5) *Palinódia*, 6) *Thököly Imre és Zrínyi Ilona házassága*, 7) *Rózsakoszorú*, 8) *Új életre hozott Chariclia*. Ha a Balassi Kiadónál megjelent sorozattal vetjük össze Ráday listáját, akkor az szinte teljesnek tekinthető, sőt valójában tartalmaz egy olyan szöveget is, a *Florentina*-drámát (a Gyöngyösi-filológia állatorvosi lovát), melynek publikációjáról Jankovics és Nyerges azért mondtak le, mert költőnk szerzőségét a szakma nem tartja igazolhatónak. Az általuk publikált korpusz mindazonáltal néhány szöveggel mégiscsak nagyobb, a következőkkel: 1) *Proserpina elragadtatása*, 2) *Cuma városában építettett Dédalus temploma*, 3) az ún. „*Heroida-fordítások*” (három ovidiusi levél magyar nyelvű verses fordítása).

Jankovics megfogalmazása szerint e szövegeket „vagy a XVIII. századi hagyomány, vagy a későbbi irodalomtörténet fűzte a költő nevéhez – stíluskritikai alapon, Ovidius-hatás okán vagy egyéb argumentációval”.³ A sokat hivatkozott megjegyzés Ráday bibliográfiájának végén olvasható:

En előttem tsak ezek az Munkai esmeretessek Gyöngyösinek, de az mint az maga Fia Néhai Bétsi Referendarius Úr maga mondotta Nehai Baro Szilagyi Samuel Urnak, amaz pedig ennékem, hogy meg Sok Munkái volnának manuscriptumban, mellyek közül nemelleyeket kiis ígért adni. De minthogy ezen Úr Maradék nélkül holt meg, ugy lattszik, hogy ezek örökössen el veszték.⁴

Elképzelhető persze, hogy a költő fia, Gyöngyösi Gábor épp a Jankovicsék által is publikált három opusra gondolt, biztosak azonban semmiképpen sem lehetünk ebben. Könnyen előfordulhat tehát, hogy az életmű egy részét (akár jelentős részét) ma már nem ismerjük, vagy épp nem Gyöngyösi szövegei között tartjuk számon. Régi dilemma ez, mellyel a Gyöngyösi-filológia minden művelője kénytelen szembenézni, s amely némileg azért gyengíti azon kutatók érveit, akik egy adott vers vonatkozásában Gyöngyösi szerzőségét azért vitatják, mert az nem eléggé „gyöngyösis”. Mint például Varga Imre, aki a *Mars és Bacchus egymással való viaskodásáról* című költeményt tulajdonképpen ilyen alapon pereli el a költőtől. Szerinte a versből „hiányzik a mitológiai apparátus, az allegorizálás; a satirikus, naturalisztikus, olykor verista elemek is inkább Gyöngyösi ellen, mint mellette szólnak”,⁵ jöllehet kritikai kiadásának első kötetében Badics Ferenc publikálta a költeményt, melyet Gyöngyösi egyik korai műveként jellemzett.

A hitelesség problémája természetesen jobbra olyan szövegek kapcsán merül fel, melyek kizárólag anonim szövegforrásban maradtak ránk. A Balassi Kiadónál megjelent sorozatban valójában nemcsak az előbb említett három opus ilyen. A *Thököly Imre és Zrínyi Ilona házassága* szintén anonim szövegforrásból ismert (ma egyetlen kézirat-

3 GyöNGYÖSI István, *Csalárd Cupido – Proserpina elragadtatása – Cuma városában építettett Dédalus temploma – Heroida fordítások*, szöveggond. és jegyz. JANKOVICS József és NYERGES Judit, utószó JANKOVICS József, Régi Magyar Könyvtár, Források 13 (Budapest: Balassi Kiadó, 2003), 325.

4 Id. gróf RÁDAY Gedeon, „Gyöngyösi Munkáinak Chronologica Rendi”, közli GORZÓ Nándor, in *Gyöngyösi Almanach*, 137–140 (Budapest: Gyöngyösi István Társaság, 1938), 140.

5 Az 1660-as évek költészete (1661–1671), s. a. r. VARGA Imre, Régi magyar költők tára, XVII. század, 10 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1981), 781. (A továbbiakban: RMKT XVII/10.)

ból), de Gyöngyösi szerzőségét az álláspontját szinte rögtön megengedő értelemben módosító Thaly Kálmánon kívül nemigen vonta komolyan kétségbe senki. Mint láttuk, már Ráday Gyöngyösi verseként bibliografizálta a költeményt, de Badics is úgy vélte, hogy Gyöngyösi szerzősége „egész biztosan megállapítható”.⁶ A szöveg, melynek néhány strófája szó szerint egyezik a vers megírásának idején még csak kéziratban elérhető *Kemény János emlékezete* bizonyos strófaival, véleménye szerint semmiképpen sem lehet egy tehetséges imitátor alkotása, például a „szerkezet, a leíró és lyrai helyek, az előadás, a nyelv és verselés” egyezései okán.⁷ A *Proserpina elragadtatása* ugyancsak kézirat forrásból ismert, a Badics által felfedezett és *Rétey-kódex*nek keresztelt kéziratból, mely a költemény szerzőjével kapcsolatosan ezúttal sem ad semmiféle fogódzót. Badics az imént idézettekhez hasonló megfontolások alapján attribúálja Gyöngyösinek a verset: „tárgya, elbeszélő modora, színes leírásai, kifejezései s kedvelt szófordulatai, könnyen gördülő versei egyszeriben felismerhetővé teszik Gyöngyösi kezét-fejét”.⁸ A *Cuma várasában építtetett Dédalus temploma* legkorábbi szövegforrása egy 1724-es kassai vagy löcsei nyomtatvány, mely ugyan jelzi, hogy a kiadott szöveg fordítás („Mellyet a' Históriaknak olvasásában gyönyörködőknek kedvéért Magyar Versekre fordított egy POÉTA”), de a fordító személyéről nem árul el semmit. Ráday idézett bibliográfiájának legvégén említést tesz a műről („nemelylek az Ugy nevezett Dedalus Templomat is az Gyöngyösinek tartyák, de az Tétsi Zachariassé”),⁹ és hozzá hasonlóan vélekedett Dugonics András is, aki a szerzőt egy tehetséges Gyöngyösi-utánzónak vélte. Velük szemben Kovásznai Sándor (1730–1792) már határozottan Gyöngyösinek attribúálta a szöveget (stiláris alapon), Badics pedig teljességgel elfogadhatónak tartotta Kovásznai megállapításait („Kovácsnai [...] okoskodása és következtetése ma is teljesen elfogadható”), melyekhez további, szintén stiláris jellegű érveket is fűzött.¹⁰ A *Heroida-fordításokat* megőrző egyetlen szövegforrás, egy 18. századi, kötetes kézirat, mely 17–18. századi költemények másolatait tartalmazza (különböző kézírással és többféle papírra lejegyezve), szintén nem árul el semmit a szerző személyéről. E verseket az 1880-as évek második felében Nagy Sándor fedezte fel, aki úgy vélte, mindhárom költemény Gyöngyösitől való, s Badics az ő érveit is „elég meggyőzőnek” találta, s persze ez esetben is további érvekkel támogatta meg a hipotézist.¹¹ Jankovics egy megjegyzéséből („amíg súlyos ellenérv nem merül fel Gyöngyösi szerzőségével kapcsolatban, addig mi is az ő művei között tartjuk számon e fordításokat”) mindazonáltal egyfajta bizonytalanságot is ki lehet érezni a dologgal kapcsolatban.¹² Megjegyzendő, hogy Badics e köl-

6 GyÖNGYÖSI István, *Összes költeményei*, közléteszi BADICS Ferenc, Régi magyar költők tára, XVII. Századbeli Magyar Költők Művei 1–4 (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1914–1937) 2:435.

7 Uo., 2:436.

8 BADICS Ferenc, *Gyöngyösi István ismeretlen elbeszélő költeménye. („Proserpina elragadtatása.”)*, Értekezések a nyelv- és széptudományi munkák köréből 24, 1. sz. (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1921), 9.

9 Id. gróf RÁDAY, „Gyöngyösi Munkáinak...”, 140.

10 BADICS Ferenc, *Gyöngyösi István ismert és ismeretlen költeményei*, Értekezések a nyelv- és széptudományi munkák köréből 22, 4. sz. (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1912), 85.

11 GyÖNGYÖSI, *Összes költeményei...*, 1:423.

12 GyÖNGYÖSI, *Csalárd Cupido – Proserpina elragadtatása...*, 329.

teményeket Gyöngyösi legkorábbi, a *Murányi Vénus* előtti időszakban íródott verseinek tekintette (igaz, Polgár Anikótól már azt is tudjuk, hogy e fordítások 1662 előtt semmiképpen sem keletkezettek),¹³ s véleményét többé-kevésbé mindenki elfogadhatónak tartotta. Pregnánsan fejezi ki mindezt az irodalomtörténeti kézikönyv második kötetének Gyöngyösi fejezetét megíró Bán Imre megfogalmazása: „amennyiben valóban Gyöngyösi művei, feltétlenül itt [a korai versek között] van a helyük”.¹⁴

Gyöngyösi verseit ennek megfelelően két csoportra szokás osztani, nevezetesen a biztosan tőle származó és a kétes hitelű költemények csoportjára. Ezt tette annak idején már Dugonics András is, az előbbi csoport szövegeit *Gyöngyösi Istvánnak bizonyos munkái*, az utóbbit *Gyöngyösi Istvánnak bizonytalan munkái* cím alatt emlegetve, és így jártak el aztán mások is, például maga Badics vagy Bán Imre és persze a Jankovics–Nyerges szerzőpáros is. A kétes hitelű költemények csoportjában igen nagy a fluktuáció. Ha a Balassi Kiadónál frissen megjelent sorozat köteteinek tartalomjegyzékét végig lapozzuk, jól látszik, hogy e téren jelentős szelekcióra került sor az elmúlt évtizedek során, hiszen a *Gyöngyösi Istvánnak bizonytalan munkái* csoportból jó néhány szöveg kiszorult. A kritikai kiadásban még szereplő, de mára „kiszoródott” versek a következők: 1) *Mars és Bacchus egymással való viaskodásáról*, 2) *Az jó vitézeknek tüköre*, 3) *Florentina*, 4) *Az balszerencse ellen való panaszos versek* (ezt valójában Badics is csak függelékben közölte, de Gyöngyösi szerzőségét nagyon is lehetségesnek tartotta: „mindezek elég valószínűvé teszik Gyöngyösi szerzőségét”).¹⁵ Ebből a szempontból külön érdekes a *Fegyvert s bátor szívet kell annak szerezni* incipitű vers ügye, mely Zrínyi *Török áfiumának* függelékeként jó néhány kéziratból ismert, s mely bekerült az *Áfium* Forgách Simon féle 1705-ös kiadásába is. Kovács Sándor Iván egy 1985-ben publikált tanulmányában javasolta, hogy a vers kerüljön be a „talán-Gyöngyösi” csoportba,¹⁶ s hasonlóképpen nyilatkozott az *Új magyar irodalmi lexikon* Gyöngyösi István szócikkében is („talán ő szerezte az *Áfium*-másolatok *Fegyvert s bátor szívet* ... kezdetű függelékversét, melynek rímei a *Thököly-epithalamiumban* is feltűnnek”).¹⁷ Bitskey István és Gábor Csilla egy közösen jegyzett, 2000-ben publikált tanulmányban a Kolozsvári Akadémiai Könyvtár egyik kéziratából közölte a vers (kiadásukban töredékes) szövegét, jóllehet az korábban már a Régi Magyar Költők Tára XVII. századi sorozatának 10. kötetében is megjelent,¹⁸ s a költeményt határozottan Pápai Páriz Ferencnek attribuíta, mely így persze kikerült a „talán-Gyöngyösi” csoportból.¹⁹ Egy évvel később aztán és ugyancsak

13 POLGÁR Anikó, „Gyöngyösi István Heroida-fordításai”, in *Papírgaluska: Tanulmányok a görög és latin klaszikusok fordításáról*, szerk. HAJDU Péter és POLGÁR Anikó, 113–144 (Budapest: Balassi Kiadó, 2006), 115.

14 BÁN Imre, „Gyöngyösi István”, in *A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig*, szerk. KLANICZAY Tibor, 184–196. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1964), 186.

15 GYÖNGYÖSI, *Összes költeményei...*, 1:440.

16 KOVÁCS Sándor Iván, „Gyöngyösi Kemény-eposzának Zrínyi-imitációi”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 89 (1985): 389–414, 390–392, 395.

17 KOVÁCS Sándor Iván, „Gyöngyösi István”, in *Új Magyar Irodalmi Lexikon*, 3 köt. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2000), 1:783–785.

18 RMKT XVII/10, 244–245.

19 BITSKEY István és GÁBOR Csilla, „Pápai Páriz Ferenc kiadatlan verse Zrínyi Miklósról 1663-ból”, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 104 (2000): 755–758

az *Irodalomtörténeti Közlemények* lapjain Nagy Levente igen logikus okfejtéssel igazolta, hogy Pápai Páriz semmiképpen sem lehet a vers szerzője (a Kolozsvárott található kézirat egyszerűen egy általa készített másolat), s Kovács Sándor Ivánra hivatkozva újra felvetette Gyöngyösi szerzőségének lehetőségét, de a vélhetőleg 1663 májusa és szeptembere között Wesselényi környezetében keletkezett költemény ennek ellenére sem jelent meg a Balassi Kiadó Gyöngyösi-sorozatában.²⁰ A gondot tulajdonképpen az okozza, hogy nemigen léteznek egzakt szempontok, melyek alapján ezekben a kérdésekben egyértelműen lehetne ítélni, vagyis nagyon sok múlik a sajtó alá rendezők szubjektív benyomásain, de ettől a probléma még probléma marad, minek következtében a Gyöngyösi-korpusz határai továbbra is elmosódtak.

A zavart tovább fokozza az az egyébként szerencsés körülmény, hogy Gyöngyösi műveinek számos kéziratos forrása maradt fenn (17–18. századi kéziratok), melyek olykor a nyomtatott verzióktól jelentősen eltérő szövegvariánsokat őriztek meg, ráadásul nem is feltétlenül csak egyet. Sőt, néha magukban a nyomtatványokban is egymástól igencsak eltérő változatok láttak napvilágot, ami a kutatókat esetenként, kicsit talán túlságosan is gyakran arra ösztönözte, hogy e változatok létrejöttét ne a költő alakító szándékának, hanem a szövegeket különféle okokból meghamisító imposztoroknak tulajdonítsák. A ma érvényes szakmai konszenzus szerint ilyen imposztor hamisította meg a *Murányi Vénust*, a *Csalárd Cupidót* és a szakírók jelentős része által még a kétes hitelű művek csoportjából is száműzött *Florentina*-drámát. Tehát a nyilvánvalóan politikai okokból öncenzúrázott, vagy legalábbis politikai megfontolások mentén jelentősen átalakított *Kemény János emlékeztén* kívül az összes olyan opust, melyek egymástól tényleg jelentősen eltérő szövegváltozatokban maradtak fenn. Ráadásul Gyöngyösi hosszan tartó népszerűségét jórészt az imposztorok hamisítványainak köszönhette, minthogy a mondott költemények épp a „meghamisított” változatokban váltak népszerűvé.

1.

A *Murányi Vénus* második kiadása 1702-ben, tehát még Gyöngyösi életében látott napvilágot Kolozsvárott, „a szerző életterétől” igencsak távol, Pálffy Eszter érvelése szerint a Kmita Andrásné által finanszírozott és a megjelenés évében Heltzdörffer Mihály által vezetett unitárius nyomdában.²¹ A szöveg sajtó alá rendezőjének Tétsi N. Zakariást szokás tartani (akiben Ráday egyúttal – bibliográfiájának tanúsága szerint – a *Cuma várasában építettett Dédalus temploma* szerzőjét is látta). Mégpedig azért, mert a nyomtatványban egy hétstrófás, Gyöngyösit dicsőítő versezet olvasható a költő Wesselényi Ferenchez és Széchy Máriához szóló eredeti ajánlása után, melynek titulusa így hangzik:

20 NAGY Levente, „Dubito ergo requiro”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 105 (2001): 215–222.

21 PÁLFY Eszter, „Gyöngyösi István és Tétsi N. Zakariás: a *Murányi Vénus* 1702-es kiadásáról”, *Magyar Könyvszemle* 132 (2016): 445–462.

Tisztelem En-is Tudományának Szépségét Jelentő, „s Nagy Zengéssel A’ Castalus Hegyéről Alá Repült Írását, Almélkodván Szépségén GYÖNGYÖSI ISTVAN Magyar Verseinek”²²

A vers titulását alkotó szavak (itt kiemelt) kezdőbetűinek összeolvasása révén valóban megkapjuk „TETSI N ZACHARIAS” nevét, akiről annyi mindenképp elmondható, hogy a Gyöngyösit méltató költeményt biztosan ő írta, s hogy Gyöngyösi költészetét meglehetősen jól ismerhette. Verse utolsó két strófájából ugyanis kiderül, hogy Tétsi a *Murányi Vénuson* kívül legalább másik két (igen terjedelmes) költeményét is olvasta Gyöngyösinek, nevezetesen a *Kemény János emlékezetét és az Új életre hozott Charicliát*:

Mútattya elmédnek e’ jeles munkája,
Szerentsén mint úszkált VESELENY Bárkája,
Kemény Jánosnak-is lebegő sajkája,
Ki tudta a’ Chamnak millyen haza-tájja.

El a’ Chariclia Musád Írásával,
Írásban kezednek nem Hibázásával,
Hiba nélkül esett Koronázásával,
Koronás légy Te-is Bacchus Laurussával.²³

Pálfy Eszter dolgozatában összegyűjtötte a Tétsiről ma rendelkezésre álló adatokat, s bemutatta, hogy Ráday és a vélhetőleg Rádayra alapozó Badics vélekedése nyomán miképp vált a szakirodalomban éppen ő az 1702-es kiadvány sajtó alá rendezőjévé. (A dolog valójában tényleg nem lehetetlen, minthogy Tétsitől fennmaradt egy ugyancsak 1702-ben megjelent latin nyelvű versezet, mely a híres kolozsvári nyomdász, Tótfalusi Kis Miklós halotti kártáján olvasható.)²⁴

De akár (az ilyesmit nem állító) Tétsi, akár más, 1702-ben valaki mégiscsak sajtó alá rendezte a *Murányi Vénus* szövegét, mely jelentős mértékben különbözik az 1664-es editio princeps lapjain olvasható *Murányi Vénustól*. A kolozsvári edícióból hiányzik 46 olyan versszak, amelyek az 1664-es kassai kiadásban még szerepeltek, ugyanakkor (ahogy Demeter Zsuzsa fogalmaz) „Gyöngyösihez és a téma szellemiségéhez jobban illő, pajzánabb strófák” kerültek helyettük a versbe, vagyis a dolog nem magyarázható egyszerű szövegromlással.²⁵ Badics sokat idézett ítélete szerint „a kolozsvári kiadó az eredeti szöveget annyira megváltoztatta, hogy annak sok szép jelzője, költői kifejezése, érdekes régi szava ment veszendőbe, a szórend megváltoztatása miatt felbomlottak a legerélyesebb inversiók s a sorok hangzatos rhythmusa, a szók fölcserélése s a közpon-

22 GYÖNGYÖSI István, *Marsal Tarsalkodo Muranyi Venus* (Kolozsvár: Kmita Andrásné, 1702), sine pagina.

23 Uo., sine pagina.

24 PÁLFY, „Gyöngyösi István és Tétsi N. Zakariás...”, 453–454.

25 DEMETER, *Költői tradíció és könyvkiadás...*, 28.

tozás miatt zavarossá vagy teljesen érthetlenné váltak egész sorok és versszakok, [...] viszont a kiadó közbetold olyan (a III. rész egy helyén nagyon ízléstelen) versszakokat, melyek az első kiadásban nem voltak.”²⁶ Badics szerint Gyöngyösi semmiképpen sem ronthatta el így saját szövegét, egyrészt mert „akkor már annyira előregedett, hogy a vármegye 1701-től kezdve a hivatalos iratok leírására is fiát rendelte melléje segítségül”,²⁷ másrészt azért, mert „az 1690–1702. évekbeli elégtelenség miatt nem is lett volna időszerű a költemény kiadása” (ami 1702-ben mindazonáltal mégis megjelent),²⁸ ráadásul „semmi oka sem volt a kedvelt könyvet annyira kiforgatni eredeti szépségeiből”.²⁹ Badics itt valójában Gyöngyösi 18. századi tudós olvasóinak, például Rádaynak, Kovásznai Sándornak és Versey Ferencnek az ellenszenvét tolmácsolja, akik Tétsit „sületlen elméjűnek”, munkáját „szentségtörésnek” és „méregforrasztó kábaságnak” titulálták.³⁰ A szakma teljes mértékben magáévá tette Badics álláspontját, aki úgy vélte, Tétsi „nem is látta az eredeti kiadást, hanem valami régi, elrongyolott, vagy a sok másolással megrontott és részben már átdolgozott kéziratot használt, melynek hézagait azután [...] a maga és kora ízlésének megfelelő változtatásokkal” pótolta.³¹ Márpedig ez egy igen érdekes megjegyzés. Tudniillik ilyesmi elhangzott már a *Florentina*-drámával kapcsolatban is, melynek Zólyomi Szabó János által sajtó alá rendezett szövegéről az utóbbi bő fél évszázad során nagyon hasonló ítéletet alkottak a dráma egyes elemzői (‘a kiadó rendkívül hiányos, töredékes kéziratból dolgozott’, ‘a hiátusokat saját betoldásaival tüntette el’, ‘az eredetileg művészi szöveget tönkretette’ stb.).³² Már-már az az ember benyomása, mintha a Gyöngyösi-szövegek speciális fátuma lenne a szövegromtó impozitorok gyakori feltűnése.

A 2016-os tanulmánya okán többször emlegetett Pálffy Eszter frissen megvédett PhD értekezésében (*Szövegváltozatok egy történetre, Gyöngyösi István Márssal társalkodó Murányi Vénusának történeti hagyománya és a tárgy 19. századi feldolgozásai*) újra elvégezte a *Murányi Vénus* 1664-es és 1702-es változatainak Badicsénál is alaposabb összevetését, külön köszönet érte, hogy dolgozatát használhattam. A hibák egy része a forrásszöveg egyszerű félreolvasásának látszik, bár hogy a hibát a sajtó alá rendező vagy a szedő követte el, az nem eldönthető. Fontos megjegyeznünk, hogy ezek a hibák mindig az 1664-es változat alapján válnak magyarázhatóvá, s így annak bizonyítékai, hogy nem egy új verziót létrehozni kívánó szándék, hanem a véletlen következményei. Olykor a véletlen eszköze azért elég nyilvánvalóan a szedő, és – ha volt (márpedig elvben lennie

26 GYÖNGYÖSI, *Összes költeményei...*, 1:465.

27 Uo., 1:464. Megjegyezném, hogy költőnk (elvben) akár már 1665-ben is átdolgozhatta a költeményt, vagy épp az 1690-es években, amikor amúgy is számba vette és kiadásra előkészítette verseit.

28 Uo.

29 Uo.

30 E véleményeket idézi Jankovics József. Vö. GYÖNGYÖSI István, *Márssal társalkodó Murányi Vénus*, szövegmond. és jegyz. JANKOVICS József és NYERGES Judit, utószó JANKOVICS József, Régi Magyar Könyvtár, Források 8 (Budapest: Balassi Kiadó, 1998), 192.

31 GYÖNGYÖSI, *Összes költeményei...*, 1:465.

32 Lásd pl. GYÖNGYÖSI István, *Összes költeményei...*, 1:485, és Dömötör Tekla sommás ítéletét: *Régi Magyar Drámai Emlékek*, 1–2. köt., szerk. KARDOS Tibor, s. a. r., bev. KARDOS Tibor és DÖMÖTÖR Tekla 1–2 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1960) 1:217–218, 2:351.

kellett, amint az Molnár Dávid egy 2018-ban megjelent tanulmánya alapján feltételezhető³³ – a anyag munkát végző korrektor lehetett, különösen a Badics által is kifogásolt, szó szerint értelmetlenné torzult szövegrészek esetében. Ugyanakkor az új verzió tényleg karakteres mássága csak ilyesmivel nem magyarázható, a tudatos, alakító szándék érvényesülése teljesen egyértelmű. Pálffy szerint például a strófaelhagyások kizárólag olyan szövegrészeket érintenek, melyek a mű cselekményét nem mozdítják előre (vagy ha mégsem, akkor ott – szerintem – mindenképpen nyomdahibáról van szó), az újólag betoldott strófák esetében pedig mindez még nyilvánvalóbb („egy kézirat elrongyolottsága nem indokolja, hogy a szövegbe az ország romlottságán kesergő vagy Széchy Mária szépségét ecsetelő új strófák kerüljenek”).³⁴

Az 1702-es edíció címlapján olvasható kitéltel („mostan pedig újabb meg-jobbitásával a’ verseknek ki-botsátattott”) már régóta azonos módon szokás érteni. A „megjobbitót” kivétel nélkül mindenki Tétsi Zakariás személyében véli felfedezni, aki igazi imposztor módjára tönkretette, elrútította Gyöngyösi leghíresebb művét, Badics Ferenc pedig (Jankovics József szavaival élve) valóságos „textológiai krimi megfejtve” leplezte le a csalót.³⁵ A megjobbitó beavatkozás következtében összesen 8 új strófa került be a kolozsvári kiadványba. Például ez:

Hattyui termeted mert szívem igen szép,
Vagy-is vidám, deli, ’s egész testedben ép,
Nyelved friss, eszed nagy, ortzád-is kedves kép,
Magad kelletése szemeket fogó lép.

Ezeket a betoldásokat eddig értelemszerűen mindenki Tétsi számlájára írta. Úgy tűnik azonban, hogy ebben az esetben tévesen. Korábban még senki sem vette észre, de a strófa, pontosabban annak 2–4. verssora (enyhén módosult változatban) egy másik Gyöngyösi-műben is szerepel, nevezetesen az *Új életre hozatott Charicliában* (3, 27):

Mely mind jó énekes, hárfálása szép,
Ahhoz vidám, deli s egész testében ép,
Nyelve friss, esze nagy, orcája kedves kép,
Maga kelletése szemeket fogó lép.

Az idézett versszak számos szempontból érdekes. Egyrészt az első sor cseréjétől függetlenül is teljesen egyező rím��avak miatt, melyek dokumentált rokonságban állnak a *nép–szép–kép–ép* rímegyüttessel (és ennek a történetnek Gyöngyösiel kapcsolatos mozzanatairól lehet is találni irodalmat),³⁶ másrészt az *Az én árva fejem egy reménység-*

33 MOLNÁR Dávid, „Unitárius könyvnyomtatás a gubernium idején”, *Keresztény Magvető* 124, 1. sz. (2018): 100–127, 113.

34 Ezt a nagyon pregnáns megfogalmazást Pálffy Eszter PhD értekezéséből idézem.

35 GYÖNGYÖSI, *Márssal társalkodó Murányi Vénus...*, 192.

36 IMRE Mihály, „Egy rímtoposz históriája: (nép – szép – kép – ép ... tég)”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 88 (1984): 399–426, 409, 414–418.

gének incipitű költemény 3. strófájával való hasonlóság okán.³⁷ A hasonlóságot Pálffy Eszter fedezte fel, s számolt be róla sokat emlegetett disszertációjában. Márpedig ez a hasonlóság perdöntő jelentőséggel bír az 1702-es betoldás értékelését illetően is. Íme a versszak Pálffy által azonosított harmadik változata:

Mert neki termete s- teste allasa szep,
A[hhoz]³⁸ vidam, deli, egesz testeben ep,
Nyelve friss, esze nagj, orczaja kedves kep,
Szemeket fogo lep.³⁹

Pálffy, aki a *Charicliá*val való genetikai kapcsolatról még nem tudott, dolgozatában eldönthetetlennek állította, hogy az 1702-es betoldás „szerzője” idézi-e (némileg módosított formában) az *Az én árva fejem...* kezdetű költemény harmadik strófáját, vagy épp fordítva, a vers szerzője idézi-e (némileg módosított formában) az 1702-es betoldás szövegét. Ha viszont a *Chariclia* eredetijére is tekintettel vagyunk, azonnal láthatóvá válik a strófa három változatának bonyolult genetikája. Egyrészt nyilvánvaló, hogy mind az 1702-es betoldás, mind a vers szerzője merít az eredetiből, minthogy mindkét verzió tartalmaz olyan formulákat, melyeket kizárólag csak onnan idézhetett. A betoldás 4. sorának „Magad kellettése” kifejezése csakis a *Charicliá*ból eredeztethető, minthogy ez a fordulat az *Az én árva fejem...* kezdetű költeményben nem szerepel, ahogy a költemény 2. sorának nyitó szava is csak a *Chariclia* eredetijéből volt átvehető, ugyanis a betoldás ezen a helyen másképp fogalmaz. Ez első pillantásra azt a benyomást kelti, hogy mind a vers, mind pedig a betoldás szerzője egymástól függetlenül a *Chariclia* eredetijéből dolgozott. Ezt a megállapítást azonban jelentősen árnyalja az a megfigyelés, hogy a betoldás első sorában egy olyan kifejezés is található („termeted”), mely megvan az *Az én árva fejem...* első sorában („termete”), ám a *Chariclia* eredetijében hiába keressük. Ez azt jelenti, hogy vagy a vers szerzője volt tekintettel a betoldás első sorára (miközben a *Chariclia* eredetijét is idézte), vagy a betoldás szerzője alkalmazkodott a versezettel változathoz (miközben a *Chariclia* eredetijét is idézte). De honnan tudott a vers szerzője arról, hogy az általa citált strófa valójában két helyről is idézhető? Vagy: honnan tudott a betoldás szerzője arról, hogy az általa citált strófa valójában két helyről is idézhető? Ez megítélésem szerint csakis úgy magyarázható, ha a strófa mindhárom változatát egyetlen személy hozta létre, s persze ugyanő is helyezte el a bemutatott költeményekben. Vagyis Gyöngyösi István.

Hogy az *Az én árva fejem...* kezdetű versben tényleg Gyöngyösi egy eddig ismeretlen (műfaját és metrumát tekintve is teljesen új típusú) költeményét kell látnunk, az elsősorban a fenti okoskodás alapján állítható, de Gyöngyösi keze nyomát egyéb

37 A vers szövege kiadva: *Szerelmi és lakodalmi versek*, s. a. r. STOLL Béla, Régi magyar költők tára, XVII. század, 3 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1961), 516–517. (A továbbiakban: RMKT XVII/3.)

38 A kritikai szövegkiadás szerint „az egész szöveg soronként át van húzva, ezért néhány szó elolvasása nem sikerült, néhánynak meg bizonytalan az olvasata”. Uo., 701. Itt eszközölt emendációnk a *Chariclia* szövege alapján biztosnak tekinthető.

39 Uo., 516.

szöveghelyekkel kapcsolatosan is ki lehet mutatni. Az a helyzet ugyanis, hogy ennek a 13 versszak terjedelmű költeménynek nemcsak a harmadik strófája függ össze ilyen szorosan a *Charicliával*. Ez a szoros (bár eddig nem regisztrált) és kifejezetten genetikus jellegű összetartozás a vers első nyolc strófájáról egységesen állítható:

Az en arva fejem...

Az en arva fejem edgj remensegenek,
Kisdéd szogacsakaja edes kegyessenek
Annyi sok jot kíván, mint maga lelkenek,
Elete eltenek.

Mihelyt szemem latta, mindgyart meg szerette,
Raro ket szejmit mihelyt ram vetette,
Azolta szikraja szivem gerjesztette,
Reszenek is tette.

Mert neki termete s- teste allasa szep,
A[hhoz] vidám, deli, egész testeben ép,
Nyelve friss, esze nagj, orczaja kedves kep,
Szemeket fogo lep.

O te dragalatos kedves napom fenyé,
Lelke életemnek, szivem edgj remennye,
Sok vigassagim és öröömöd edenne, [?]
Minden kedve s- kenye.

Szany meg és hogy tovább nyujthasd életedet,
Ne mutassad hozzám idegenségedet,
Lathassam gyakortab kívánt személyedet,
Hajcs hozzám szívedet.

Halhassam valaha bár csak edgj szocskadat,
Vigasztallyad azzal kisdéd szolgacsakadat,
Ne tilcs tőlem rosa színű orczacsakadat,
Nyajas ajakacsakadat.

O! mégis én drága kincsem s ékeségem,
Minden náddal felett vala edessegem,
El mulik, ha latlak, sok keserűségem,
S- lesz gyönyörűségem.

Chariclia

Az én árva fejem egy reménségének
A Cnemon vitéznek, életem élteinek
Kisdéd szolgálója, kit hínak Thisbének,
Annyi jókat kíván, mint maga lelkeinek.

Valaki ezt látta, majd minden szerette,
Tüzelő két szemét akire vetette,
Annak a szikrája hamar gerjesztette,
S mint a vas a mágnessé, örömet követte.

Mely mind jó énekes, hárfálása szép,
Ahhoz vidám, deli s egész testében ép,
Nyelve friss, esze nagy, orcája kedves kép,
Maga kelletése szemeket fogó lép.

Ó, te, drágálatos kedves napom fénye!
Lelke életemnek, szivem egy reménye,
A bölcs isteneknek ritka teremtménye,
Hol forgat most téged a búknak örménye,

Térj meg, és hogy Isten áldja életedet,
Ne mutassad hozzám idegenségedet,
Lágyítsa sok kénom kővé vált szívedet;
Térj meg, hadd láthassam kedves személyedet.

Lehetne hallanom bárcsak egy szócskádát,
Vehetném valamely biztatásocskádát,
Vigasztalnád azzal a te szolgácskádát,
Jaj, de halál fogta minden tagocskádát.

Ó, mégis én drága kincsem s ékeségem,
Sok bús keservimben kedves reménségem,
Lelkemet újító nagy gyönyörűségem,
De már elhunyt napom, és keserűségem.

Mert nem kökeny, hanem gyenge te testecsked,
Dianával erő deli természetcsked,
Noha anygali kep kívant személyecsked,
Draga eletecsked.

Mert nem kökény, hanem gyöngy a te testecsكد,
És fejr liliom azon szép bőrcsked,
Hogy így meghasonlott tőlünk személyecsked,
Azért fog veszélyben lenni életecsكد.

Az is kijelenthető, hogy a (teljesen értelmes „cselekményű”) szerelmes vers strófáinak ilyen jellegű összeválogatása a *Chariclia* szövegének feltűnően beható ismeretéről tanúskodik, ami annak ellenére is megerősíti a Gyöngyösi szerzőségével kapcsolatosan mondottakat, hogy pusztán ezen az alapon csak feltételesen lehetne ilyesmiről beszélni:

Chariclia II. rész 109. strófa = 1. strófa
Chariclia III. rész 43. strófa = 2. strófa
Chariclia III. rész 27. strófa = 3. strófa
Chariclia VII. rész 58. strófa = 4. strófa
Chariclia I. rész 216. strófa = 5. strófa
Chariclia II. rész 49. strófa = 6. strófa
Chariclia II. rész 54. strófa = 7. strófa
Chariclia VI. rész 115. strófa = 8. strófa

Talán nem éréktelen megemlíteni azt sem, hogy a fentebb kimutatott szövegazonosságok a Czobor Mihály-féle *Theagenes és Chariclia* megfelelő strófáival kapcsolatosan is fennállnak, minthogy Gyöngyösi eleve a Czobor-féle szövegből dolgozott, azt írta újra. Például:

Gyöngyösi: *Chariclia* (2, 109)

Az én árva fejem egy reménségének,
A Cnemon vitéznek, életem éltének
Kisded szolgálója, kit hínak Thisbének,
Annyi jókat kíván, mint maga lelkének.

Czobor Mihály: *Theagenes és Chariclia* (2, 102)

Az én bosszúűző nagy ellenségemnek,
Az áthénásbéli szép Cnemon vitéznek,
Én árva szívemnek ő fejedelmének
Kisded szolgálója, kit hívnak Thisbének,
Annyi jókat kíván, mint maga lölkének.⁴⁰

A *Murányi Vénus* ominózus betoldásáról a fentiek értelmében a következőket lehet állítani: a *Charicliával* való szövegegyezés okán kijelenthető, hogy az 1702-es kiadás 8 új strófájából az egyiket biztosan Gyöngyösi írta. Elvben éppen lehet itt is Tétshire mutogatni, s azt feltételezni, hogy az imposztor egy másik (általa biztosan ismert) Gyöngyösi-költemény felhasználásával, a citált verssorokat ráadásul variálva hamisította meg a *Murányi Vénus* szövegét, bár még ilyen alapon is felvethető lenne az a valamivel azért kézenfekvőbb és egyszerűbb magyarázat, hogy a kérdéses strófa önidézet, s hogy azt maga Gyöngyösi applikálta az új verzióba. Az *Az én árva fejem...* harmadik strófájával kapcsolatos genetikus összefüggés

40 Czobor Mihály (?), *Theagenes és Chariclia*, s. a. r. KÖSZEGHY Péter, Régi magyar költők tára 10 (Budapest: Akadémiai Kiadó–Balassi Kiadó, 1996). Az idézett strófa uo., 153.

viszont teljességgel bizonyossá teszi, hogy a betoldást igenis Gyöngyösi applikálta be az 1702-ben kiadott változatba. Ez egyértelműen azt bizonyítja, hogy az 1664-es edíció szövegén költőnk változtatott. Ebből adódóan kötelezően azt kell gondolnunk, hogy az ország romlottságán kesergő vagy épp Széchy Mária szépségét ecsetelő új strófákat is ő maga illesztette be az új verzióba, s persze a szöveg jelentős meghúzásának is ő állhat a háttérében. Itt azonban érdemes egy kicsit megállni, s okfejtésünket megszakítva az imposztorok tevékenységét más Gyöngyösi-szövegek meghamisítása kapcsán is megvizsgálni.

2.

Az „ízléstelenség” vádja a *Csalárd Cupidót* hamisító imposztort is utolérte. Sőt, a szakírók nem is egy, hanem kifejezetten több imposztorról beszélnek, például Jankovics József, a 2003-as szövegkiadás utószavában: „az új strófák variabilitása arra enged következtetni, hogy többen is kedvet kaptak a bővítéshez”.⁴¹ Ebben az esetben az imposztorok tevékenysége még látványosabb következményekkel járt, mint a *Murányi Vénus* esetében, hisz a költemény 1734-ben már legelőször is az általuk megrontott formában jelent meg, ráadásul a későbbi kiadások még nagyon sokáig az 1734-es edíció alapján készültek, Gyöngyösi „eredetije” pedig jó ideig kéziratban maradt. A meghamisítás a szöveg 105 strófával való kiegészítését jelenti. A mondott 105 strófa a vers második részének elejébe applikálva olvasható, úgy, hogy a rövidebb változat első 54 strófájából a meghamisított verzióban e kiegészítések révén 158 strófa lesz, vagyis a rövid változat egyik strófája egyúttal ki is marad az 1734-ben megjelent verzióból. Minthogy a második rész eleve 220 versszakból állt, a radikális strófaszámnövelés miatt egyúttal ketté is osztódott. Az új határ néhány versszakkal a betoldás után, az eredeti 68. strófája után van. A rövid változatában négy részre osztott költemény így öt részes lett, vagyis az imposztorok a vers struktúrájába is belenyúltak.

A *Csalárd Cupido* Gyöngyösi egyik legizgalmasabb, legeredetibb írása. A költemény meséje egy erdei sétával indul, melynek során a végig egyes szám első személyben beszélő főszereplő („Genius”) egy síró nőre bukkan, aki elvesztette „szerelmes gyermekét”, s aki (ha már így összetalálkoztak) a főhős segítségét kéri. Minthogy a síró nő Venus, az elveszett gyermek értelemszerűen Cupido, őt kellene valahogy az erdőben megtalálni. Hősünk tehát nekivág a rengetegnek, ahol lépten-nyomon az antik mitológia különböző szereplőivel találkozik. Valamennyien a szerelem, az elveszett gyermek áldozatai, s rettenetes történetüket készségesen el is beszélik Geniusnak, akit egyúttal óva intenek a kegyetlen Cupidótól. Ő ezért az első rész végén (adott szó ide vagy oda) fel is hagy a kereséssel, sőt, megrettenve a hallottaktól menekülőre fogja. Itt kezdődik a költemény „második része”, melyben Genius Cupido újabb áldozataival találkozik, akik azonban most nem az antik mitológiából lépnek elénk, hanem a korabeli magyar társadalom képviselői („mintha ösmernék is köztök némelyeket”). Gyöngyösi itt egy változatos megcsalás- és megcsalatóskatalógust tár az olvasó elé, amihez aztán egy házastársi bosszúkatalógust is mellékel. A katalógus egyes tételei olykor csupán egyetlen

41 Gyöngyösi, *Csalárd Cupido – Proserpina elragadtatása...*, 343.

strófában vannak ábrázolva, máskor valamivel hosszabban. Az imposztorok továbbírt verziójában található kiegészítésekben újabb (olykor csupán egyetlen strófányi, máskor valamivel hosszabb) tételekkel bővül a lista, a szakmai konszenzus értelmében „még 1724 előtt” (a hamisítók „valósággal szétírták a szöveget”).⁴²

Jelen esetben kifejezetten csintalan hamisítókkal van dolgunk, akik tehát a költemény egy igen érzékeny pontjához nyúltak hozzá. Gyöngyösi ugyanis művében az egész életen át megőrzött szüzesség, illetve a tisztességes házasság eszményét propagálja, de a második rész elején (persze elrettentő célzattal) igen részletesen mutatja be a szerelem és a féktelen erotikus szenvedély hálójában vergődők rémisztő szenvedéseit. Például így:

Kalmár is panaszol íródeákjára,
Asszonyának firkál pergamenájára,
Noha nem bízta azt az ő pennájára,
Mert nem azért vette, hogy adja vásárra. (2,16)

Ez a Csokonainál is visszaköszönő, meglehetősen frivol strófa (melyben az íródeák „pennája” és a feleség „pergamenje” természetesen nem íróeszközt jelent, ahogy a „firkálásnak” sincs köze régi kódexekhez) jól jellemzi a szöveg hangvételét. Nem tudjuk, hogy Koháry István, akihez a dedikációt Gyöngyösi intézte, miért nem vállalta a kiadatás költségeit, de jellemző, hogy számos elemző a második rész már-már pornográf voltával magyarázta mindezt. A csintalan imposztorok betoldásai is hasonló természetűek, úgyhogy az erotikus vagy naturalisztikus részletek bővebb kifejtése révén a korábbinál csak még hangsúlyosabbá válik ez a jelleg. Például ilyen strófákban:

E’ pedig onnét lett, ’s nem esett másképpen,
Midőn egykor véle sétálgatnék szépen,
A’ Kertészt találjuk majd a’ kert közepén,
A’ verőn alunni, ki-terjedve éppen.

Magam mondom néki, nézd az árbotzfáját,
Mint fel-sátorozta, ’s ki-nyomta gatyáját,
Kit látván, másfelé fordítja ortzáját,
Mintha utállaná tetemes tsudáját.

Tetszik pedig néki annak nagy dorongja,
Mert noha fűt tőle; de meg-mosolyogja,
Az után pediglen maga melle fogja,
Es ágyának, mint én lész kedvesbb zalogja.⁴³

42 Uo., 342. Az 1724-es évszám Lossonczy László 1724-ben paríált Cupido-másolatára utal, mely a meghamisított Cupido ma ismert legkorábbi szövegforrása.

43 GYÖNGYÖSI István, *A’ tsalárd Cupidonak kegyetlenségét meg-ismérő, és mérges nyilait kerülő tiszta életnek geniussa* ([Győr]: Turoczi Mihály, 1734), 21–22.

Ráday sokat idézett bibliográfiájában kifejtett véleménye érezhetően bizonyos averzióval is kezeli a szöveget (szemben a teljesen más elvárásokkal rendelkező átlagolvasókkal): „Ezen munkája Gyöngyösinek a Kemény János után leg jobb volna a Rendtartás rá nézve, ha aztat ez az magyar Petronius annyi Sok Fajtan elő adásokkal szükségtelenül meg nem fertéztette volna.”⁴⁴ Mindazonáltal ő nem beszél imposztorokról, szemben az a Dugonics Andrással, aki az 1796-os összkiadás bevezetőjében először értekezik a rövidebb és hosszabb verziókkal kapcsolatos aggályokról.⁴⁵

Dugonics a szövegkiadás elé illesztett „elő-intés” 6. részében szól a *Csalárd Cupidóról*. Megállapítja, hogy „Gyöngyösinek ezen munkája (fő-képpen a’ második Részben) nem kevésbé mocskos”.⁴⁶ Úgy véli, hogy az 1762-es budai edíció olvasóhoz szóló ajánlásában (amit nem tart Gyöngyösi szövegének) jogos a kérdés, hogy az olvasók a költőnek „megengedgyenek”, de „sokkal méltábban esedezhetik azon semmire-kellő kaczer emberke, ki Gyöngyösinek munkájához sok olly ocsmánságokat toldott, mellyek Gyöngyösinek emberséges emberhez illő jelével meg-nem-egygyeznek, és annak keze-írásában nem találtnak”.⁴⁷ Dugonics tehát egy, nem pedig több imposztorról beszél, s említést tesz arról a furcsa dilemmáról is, amibe a kiadás kapcsán ütközött. Tudniillik egyik tanítványától, Mérei Sándortól megkapta a *Cupido* egy kéziratos példányát, ami a rövid változatot tartalmazta. Dugonics persze azonnal észrevette, hogy az addig megjelent *Cupido*-kiadások bővebbek az általa autográfának tartott szövegnél, innen a verset meghamisító imposztor, a „kaczer emberke” ötlete, s a következőképpen foglalja össze a felmerülő dilemmát:

Sokat tusakodtam magamban, úgy adgyam-é ki Gyöngyösinek Cupidóját, a’-mint nálam keze-írásában találtnak, ki-mentve sok ocsmánságokból, avvagy úgy, a’-mint már régtől fogva olvastatik az egész magyar világtól meg-rakva sok kaczeróságokkal.⁴⁸

A hosszan vívódó piarista szerzetes végül kompromisszumos megoldásra szánja el magát, részben azért, mert valójában az imposztor(ok) betoldásait Gyöngyösi verseihez nagyon hasonlóknak találja:

Végtére el-tökellettem magamban: hogy, mivel azon meg-ocsmányított Cupidót régtől fogva egészen Gyöngyösiének tartották az olvasók (mert a’ hozzá toldott Versek-is olly hasonlók Gyöngyösi’ Verseihez, hogy azok között eddig semmi külömbséget nem tehetek a’ leg-tudósabbak-is) azon toldalékokat el-ne-hagygyam, se pedig Gyöngyösit csupán úgy ki-ne-adgyam, a’-mint nálam keze írásában vagyon.⁴⁹

44 Id. gróf RÁDAY, „Gyöngyösi Munkáinak Chronologica Rendi...”, 138.

45 GYÖNGYÖSI Istvánnak *költeményes maradványai*, kiad. DUGONITS András, 1–2. köt. (Pozsony–Pest: Landerer, 1796).

46 Uo., 1:LVII.

47 Uo., 1:LVII–LVIII.

48 Uo., 1:LVIII.

49 Uo.

Az előíntésben a publikáció gondosan megtervezett technikai részleteiről is értesíti az olvasót:

Hitelemre és emberségemre fogadom az Ország előtt: hogy Gyöngyösinek keze-írását úgy fogom ki-adni, a'-mint nálam taláztatik, de ezt álló bötűkkel fogom ki-nyomtattatni, a' hozzá-toldott Verseket pedig, hogy Gyöngyösiétől meg-ismértessenek, fekvő bötűkkel, nem különössen, hanem egymás után, a'-mint bele toldattattak.⁵⁰

Még a trentói zsinat „kaczér avvagy ocsmány” könyvek kiadásával kapcsolatos rendelkezéseit is idézi, s hosszasan bizonygatja, hogy a *Cupido* nem ilyen, hiszen például „a' Pogányoktól íratott régi könyvek [...] Gyöngyösinek ezen munkájánál sokkal ocsmányabbak”.⁵¹ Dugonics azonban képtelen volt betartani fogadalmát: végül ugyanis nemcsak az imposztor(ok) szövegét nem publikálta, de Gyöngyösi eredetijét sem. A keresztény szexuáletika pürrhoszi győzelme ez, amit a kiadványt értékelő kortársak (például Kazinczy) olykor hajlandóak voltak inkább vereségnek látni. A *Cupido* szövege elé beiktatott „intés”-ben Dugonics így indokolja döntését:

De velőssebben megfontolván a' dolgot, el-tökellettem magamban: hogy Gyöngyösinek Kupidóját nem más-képpen közöllyem a' Magyar világgal, hanem a'-mint nálam maga' keze' írásában taláztatik, el-hagyván azokat, a'-mi nem az övé. Így én semmi kárt nem teszek se Gyöngyösiben, se az olvasóknak erkölcsiben.⁵²

Minthogy a Mérei Sándortól kapott kéziratot autográfának tartotta, a „semmi kárt nem teszek Gyöngyösiben” kitételt meglehetősen nehéz értelmezni. Tény, hogy a nyomtatott verzió teljes második részét elhagyta a költeményből. Az összes betoldást, továbbá a rövid verzió második részének első 68 (frivol) strófáját is, tehát az összes problémás versszakot. Így viszont a második részt nem kezdhette rögtön a folytatással, úgyhogy további nyolc verssort is eliminált Gyöngyösi művéből, melyhez a rövid változat 71. strófájánál kanyarodott csak vissza. Persze e versszak kezdősorát is átköltötte, hogy megfelelő felütéssel induljon az immár tényleg illedelmessé varázsolts második rész. A strófa a rövid és hosszú verziókban egyaránt olvasható „Midőn ide s tova jártatom szememet” kezdősor helyett edíciójában a „Högyek' bérce'n állva jártatom szememet” verssorral kezdődik.⁵³ Dugonics kiadásában a megcsonkítva induló második rész a rövid változat utolsó, 220. strófájával ér véget, vagyis az itt közölt szöveg egybeesik az imposztorok verziójának harmadik részével. Az olvasók ebből adódóan nem értesülhetnek a korabeli magyar társadalom képviselőinek szerelmi szenvedéseiről, viszont ők is végig izgulhatják Genius megmenekülését és Diana vadászatát, ahogy aztán a költemény folytatását is. Az imposztorokkal kapcsolatos

50 Uo.

51 Uo., 1:LXI.

52 Uo., 2:570.

53 Uo., 2:589.

idea tehát a *Csalárd Cupido* esetében is 18. századi eredetű, s mint láttuk, Dugonics Andrástól származik.

A vers két eltérő típusú szövegforrásban maradt fenn, a rövidebb, illetve a betoldások miatt hosszabb verziót megőrző forrásokban. A rövidebb változatot mindössze két kéziratban találhatjuk meg, közülük az egyik egyértelműen a mű legrégebbi szövegforrása, mely címlevelén az 1695-ös évszámot viseli, és tartalmazza a Koháry Istvánhoz szóló dedikációt, viszont hiányzik belőle az olvasóhoz szóló ajánlás. Ez az a kézirat, melyet Mérei Sándor juttatott el Dugonicshoz, s mely ma az Országos Széchényi Könyvtárban található. Dugonics különben abban a vonatkozásban sem tartotta meg ígéretét, hogy „Gyöngyösinek keze-írását úgy adja ki, a’-mint nála találtatik”. A szakma értékelése szerint edíciója „az 1772-es nyomtatott szövegnek saját olvasata alapján módosított jobbítását adja a kézirat helyett”,⁵⁴ tehát a jelenlegi konszenzus szerinti leghitelesebb szövegforrás 1935-ben Badics kritikai kiadásában jelent meg először, később pedig a Jankovics–Nyerges szerzőpáros is ezt a kéziratot publikálta.

A rövid *Cupidót* megőrző másik, barsszentkereszti kézirat ma lappang. Stoll Béla bibliográfiájának híradása szerint valaha „a besztercebányai püspökség barsszentkereszti kastélyának könyvtárában volt. E könyvtár a turócszentmártoni Maticába került; a Gyöngyösi-kézirat azonban 1954-ben nem volt [ott] megtalálható.”⁵⁵ Viszont 1898-ban Rupp Kornél nyomtatásban megjelentette. Rupp Dugonicsra hivatkozva szintén elbeszéli, hogy a mű „erősen erotikus részei miatt kapós olvasmány lévén a ponyvairodalom sorsára jutott: illetéktelen pennaforogatók a saját rigmusaikkal megbővítvé hozták forgalomba”.⁵⁶ Rupp az általa megtalált barsszentkereszti kéziratot tartotta a legautentikusabb forrásnak (részben azért, mert benne megvan az olvasóhoz szóló ajánlás is), de Badics meggyőző érvelése szerint „sok olyan eltérés is van benne, melyeket a költő nem követhetett el a maga munkájában, hanem csak a másoló, ki elnézésből nemcsak egyes szókat írt le hibásan, hanem egy-egy versszakot fölcserélt vagy egészen el is hagyott az értelmi összefüggés rovására”.⁵⁷

E szövegforrások ismertetésekor Badics a kritikai kiadás apparátusának egy helyén megjegyzi, hogy „a két előbbi kézirat, főképp az évszámmal jelzett múzeumi példány [a Dugonics által is használt példány], kétségtelenné teszi, hogy Gyöngyösi 1695. után nem változtatott többé a szövegen”, és nagy tekintélye okán a szakma lépten-nyomon visszhangozza is ezt az állítást.⁵⁸ Aminek pedig az ég egy adta világon semmiféle értelme nincsen. Mintha ez a kiváló tudós a szöveggel kapcsolatos elmélete bűvöletében szakmája, de akár a józan ész legelemibb szabályairól feledkezett volna meg. Mert hát milyen alapon „teszi kétségtelenné” bármilyen szövegforrás (az egészen extrém esetektől eltekintve), hogy egy adott opus végleges verzióját tartalmazza, mellyel szerzője a

54 DEMETER, *Költői tradíció és könyvkiadás...*, 55.

55 STOLL Béla, *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*, (Budapest: Balassi Kiadó, 2002), 130.

56 GYÖNGYÖSI István, *A csalárd Cupidónak kegyetlenségét megismerő és annak mérges nyilait kerülő tiszta életnek Géniusa*, kiad. RUPP Kornél, Régi Magyar Könyvtár 6 (Budapest: Franklin Társulat, 1898), 3.

57 GYÖNGYÖSI, *Összes költeményei...*, 3:198.

58 Uo., 3:199.

mondott verzió létrehozása után már soha többé nem foglalkozhatott? Ilyesmit akkor sem lehetne állítani, ha a *Cupidót* kizárólag a most ismertetett két kézirat őrizte volna meg, úgy meg végképp nagyon furán hat a dolog, hogy a költeménynek létezik egy sokkal hosszabb, struktúrájában is más, alaposan átdolgozott változata.

A *Cupido* összes többi kéziratos vagy nyomtatott 18. századi szövegforrása (leszámitva persze az ebben a vonatkozásban méltán imposztornak tartható Dugonics kiadását) a vers sokkal hosszabb, struktúrájában is eltérő átdolgozását tartalmazza. Igazság szerint persze helyesebb lenne itt többes számot használni, vagyis inkább verziókról beszélni, tekintettel arra, hogy a ma rendelkezésre álló három legfontosabb szövegforrásban (tehát Lossonczy László 1724-es másolatában, Réthey Ádám 1729-ben paríált verziójában valamint az 1734-ben megjelent editio princepsben) nem teljesen azonos szövegváltozatok olvashatók. A különbségek nyilvánvalóan nem másolási hibákból adódnak, bemutatásuk azonban mindenképpen külön dolgozatot igényelne.

Az imposztorok 2. részt érintő bővítéseit 2010-ben az editio princeps alapján publikáló Orlovsky Géza, Bene Andrea és Juhász Milán a szövegközlés előtt olvasható rövid bevezetésben így értékeli a hosszabb verzió inkriminált részét: „A [...] betoldott második ének önmagában is figyelemre méltó. A költő alteregójaként szereplő Genius itt a sötét völgybe téved, ahol életképszerű jelenetben szemlélheti meg Cupido e világi zsoldosainak elrettentő szerelmi visszaéléseit, miközben széles társadalmi körképet fest a szerelem infernójának lakóiról.”⁵⁹ Valamivel korábban pedig ugyanitt ezt olvasuk: „Érdemes felfigyelnünk [...] arra is, hogy a több változatban hagyományozódó művek lehetnek szerzői átdolgozás eredményei is. Gyöngyösi esetében [ez] nem lenne szokatlan [...]”⁶⁰

Fontos tudnunk ugyanakkor, hogy a bővítések valójában nemcsak a *Cupido* második részét érintik (vagyis a fentebb elmondottakkal ellentétben valamivel több, mint 105 strófa betoldásáról beszélhetünk). Utólagos kiegészítések néha, igaz, tényleg csak néhány esetben, máshol is felbukkannak. Például a rövid verzió harmadik részének 120. és 121. strófája közé is két új versszak kerül:

Leszelt nyelve pedig a földhöz üttetvén,
Miképpen a kígyó farka elmetszetvén,
Ugrik ide s tova, nyugtát nem lelhetvén,
Úgy szökdöcsél az is, fel s alá vettetvén. (3,120)

**A' ki ennek dolgát vészi elméjére,
És annak szemével néz veszedelmére,
Ah! nem hat-é méltó fájdalom szívére?
És úgy könyvezést-is nem hoz-é szemére?**

59 ORLOVSKY Géza, BENE Andrea és JUHÁSZ Milán, A *Csalárd Cupido* kétes hitelű második éneke, in *Ghesaurus: Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára*, szerk. Csörsz Rumen István, 59–79 (Budapest: Reciti, 2010), 60.

60 Uo., 59.

Kemény köszikla van szív helyett melyében,
Kegyetlen oroslán vad természetében,
Irgalmatlan Tygris fene erköltsében,
A' ki azt nem szánnya illy veszett ügyében. (p. 72.)

Számlálja azonban Progne a heteket.
És midőn oly számmal találja ezeket,
Hogy haza kell várni már az elmenteket,
Szívesen óhajtja megérkezéseket. (3, 121)

A *Cupido* (rövid változatának) harmadik része mese a mesében. A mesélő Diana, az egész résznyi terjedelmű mese pedig „olyan intertextuális betét, amely végig Ovidius szövegén alapul (*Metamorphoses*, VI, 424–676), néhol szó szerinti fordítás, néhol jelentős átírás, saját leleményű kiegészítés formájában”.⁶¹ A Diana által elbeszélt történet Philomela, Progne és Tereus átváltozásának története. A bővebb verzióban feltűnő két új strófa nem akárhol került betoldásra. A 120. versszak a véres dráma egyik csúcspontja. Tereus épp most vágta ki a meggyalázott Philomelának (felesége húgának) a nyelvét. A gyalázatos tettet hosszan előkészítve ismertette a szöveg, hogy aztán a 121. versszakban hirtelen sor kerüljön egy helyszínváltásra. A királyi palotában várakozó (a Philomélával történekről mit sem sejtő) Progne türelmetlenségét mutatja itt be a költő. A két strófa közötti átmenet a rövidebb verzióban nagyon éles, és mindenféle előkészítés nélkül valósul meg. A kibővítés révén közbeiktatott két meditatív versszak nyilvánvalóan a zökkenőmentes átmenet megvalósításában játszik szerepet, vagyis a bővítés poétikai relevanciája elég egyértelmű. A csintalan imposztorok művéről lenne szó?

Ismét nem egyértelmű a dolog. Nagyon úgy néz ki ugyanis, hogy jelen esetben is önidézetről van szó, mivel a közbeiktatott verssorok közül kettő egy másik Gyöngyösi szövegben is felbukkan, nevezetesen a *Florentina*-drámában, annak is az utolsó változatában, és csak ott:

Kemény kő-szikla lesz szív helyett mellyedben,
Irgalmatlan Tigris vad természetedben,
Ha engeded égni szegényt sebesebben,
Mert miattad esett ő nyavalyás sebben. (1751-es kiadás, 4, 39)

Az egyik verzióban egyes szám harmadik személyű a vers megszólítottja (*Csalárd Cupido*), a másokban egyes szám második személyű (*Florentina*), épp ugyanúgy, mint a *Murányi Vénus* kapcsán bemutatott példa esetében, de a szövegazonosság egyértelmű. Fontos megjegyeznünk, hogy a *Csalárd Cupido* és a *Florentina* a most hivatkozott példától függetlenül is több közös, szó szerint egyező verssort tartalmaz, sőt szó szerint egyező egész strófákat is, minthogy a két költemény Gyöngyösi világában nagyon kö-

61 Gyöngyösi, *Csalárd Cupido – Proserpina elragadtatása...*, 350.

zel áll egymáshoz. Ha a *Florentinából* való jelen idézet az imposztorok műve lenne, akkor az imposztorok itt egy olyan Gyöngyösi-verset citálnának, melyből a rövid *Cupido* írása közben maga Gyöngyösi is többször idézett. Ráadásul arról a Gyöngyösi Istvánról beszélünk, akinek költői munkamódszeréhez eleve hozzátartozott az önidézetek megdöbbszentően gyakori alkalmazása, néha egészen játékos, virtuóz formában. Gyakran hivatkozott példa a *Kemény János emlékeztetének* Apor Istvánhoz szóló ajánlásában szereplő négy közbeiktatott strófa, melyeket Gyöngyösi Apor nagyszerű tulajdonságainak megvilágítására idéz, állítása szerint egy magyar költőtől („igen jól illenek egy magyar versificatornak ilyen versei:”), valójában viszont ez esetben is önmagától (a *Palinódiából*, az 55–57. versszak szerzői változataként). Már Jankovics József kiemelte azt a „bátor önidéző technikát, amelyet [Gyöngyösi] oly kedvtelven alkalmaz [...] Ügyesen él mind a belső, mind a külső önidézettel. [Műveiben] szinte állandóan felbukkannak bizonyos motívumok, toposzok. Alakok, képek, sorok tűnnek fel újra és újra, némelyekkel már a *Murányi Vénusban* találkozhattunk, de az életmű egyéb helyein is rajtuk akadhat a tekintetünk”.⁶² Gyöngyösi költészetének ez talán az egyik legfeltűnőbb tulajdonsága, melynek tényleges szerepe is van a szakirodalomban oly sokat emlegetett „Gyöngyösi-univerzum” megteremtésében.

Badics kritikai kiadásának jegyzetei szerint a *Cupido* rövid változatát tartalmazó mindkét kéziratból hiányzik az imént idézett két új versszak, melyek a hosszabb változatban persze a negyedik részben olvashatók. Benne vannak viszont (ugyancsak Badics szerint) az 1772-ig megjelent összes nyomtatott *Cupido*-kiadásban, valamint Lossonczy László másolatában és a *Rétey-kódexben* is, mely – mint korábban láttuk – a *Proserpina elragadtatása* szövegét is tartalmazza. (Badics a 18. századi kéziratos források közül kizárólag az utóbbit használta kiadásához.) A legelső nyomtatott verzió (ezt is láttuk már) 1734-ben jelent meg, a *Rétey-kódexben* olvasható *Cupido* másolását viszont (egy sárospataki kéziratot „pariálva”) 1729. végén fejezte be Réthey Ádám, Lossonczy László verziója pedig néhány évvel még korábban keletkezett. Márpedig ebben az időben a *Florentinának* nem volt még semmilyen nyomtatott kiadása, minthogy az editio princeps csak 1751-ben látott napvilágot. A helyzet tehát hasonló, mint fentebb, a *Murányi Vénus* kapcsán bemutatott példa esetében. Igaz, elvben éppen itt is mutogathatunk az imposztorokra, s feltételezhetjük, hogy a *Cupidót* egy másik, ráadásul ekkor még csak kéziratosan elérhető Gyöngyösi-költemény felhasználásával hamisították (melyből ráadásul a *Cupido* rövid verzióját megíró Gyöngyösi maga is idézett), de akár arra a valamivel azért kézenfekvőbb és egyszerűbb magyarázatra is gondolhatunk, hogy a kérdéses strófa (itt is) önidézet, s hogy azt maga Gyöngyösi illesztette az új verzióba.

Persze nem ez az egyetlen példa arra, hogy a bővebb változat kiegészítései nem a 2. rész elejébe applikálva olvashatók. Szintén Badics kritikai kiadásának jegyzetei alapján tudható, hogy a *Rétey-kódexben* megőrzött verzió 4. részében található négy olyan versszak (ezek a rövid változat eredetileg 3. részének 32. és 33. strófája közé vannak illesztve), mely a mű egyetlen más kéziratos vagy nyomtatott szövegforrásában sem

62 GyöNGYÖSI István, *Porából megéledett Főnix*, szöveg gond. és jegyz. JANKOVICS József és NYERGES Judit, utószó JANKOVICS József, Régi Magyar Könyvtár, Források 10 (Budapest: Balassi Kiadó, 1999), 281.

fordul elő – ami első pillantásra akár az imposztorokkal kapcsolatos eddigi elképzeléseket is erősíthetné –, csak Gyöngyösi más munkáiban. Íme az ominózus részlet:

Orcája rózsáskert, liliom homloka,
Mint a sugár cédrus, oly karcsú dereka,
Alabastrum oltárt mutat feje nyaka,
Azhol az van, nincsen ott soha étszaka.

Ki terjett mezején síma homlokának
Fel nőtt Liliomok fejerségi álnak,
Egyenlő piatzán síma homlokának
Rosák pirossági mosolyogdogálnak.

=
Két arany alma van kintses kebelében,
Kiket Alciones nem nevelt kertében,
Hanem az természet szokott idejében
Vgyan ott fakasztot gömbölyeségében.

Hattyu szín palástya segittik lábait,
Szarvas könnyűsége bírja gyors inait,
Földig eresztette arany szál hajait,
Mellyekkel fárasztja az Eurus szolgait.

Egy szóval ortzája Diannát mutattya,
Szépsége Juliát magával mutattya,
Tisztesség scholája teste abrazattya,
Vénust ki nem látta, rola le irhattya. (3, 32)

Mely is eleiben kigyön sógorának,
Áll a felső részén a tenger partjának,
Mikor a fövenyről oda feljutának,
Illő köszönetet ennek is adának. (3, 33)

Badics szerint a mondott (és itt kiemelt) négy strófa közül az első és a második „majdnem szó szerint egyező” szöveggel megvan a *Florentinában* („VII. Scena 28–29. versszak”), a 3. versszak első sora pedig a „Proserpina szépsége kezdő soraival [egyeznek]”.⁶³ Badics utóbbi kijelentésével nem nagyon lehet mit kezdeni. Vélhetőleg a *Proserpina elragadtatása* című költeményre gondol, melyet épp ő attribuíált először Gyöngyösinek, s melyet ugyancsak ő fedezett fel a verset megőrző egyetlen szövegforrásban, épp a *Rétey-kódexben*. Viszont a „Hattyu szín palástya segittik lábait” verssor nem található meg a költeményben, még csak hozzá hasonló sincs benne. Ráadásul a verssor nem is

63 GyöNGYÖSI, *Összes költeményei...*, 3:205–206.

látszik értelmesnek (például egyes számú alany szerepel a mondatban többes számú állítmánnyal). A probléma megoldása a *Cuma városában építettett Dédalus temploma* című költemény 5. részének 21. strófája:

Ijedtség, félelem segítik lábait,
Szarvas könnyűsége bírja gyors inait,
Szélnek bocsátotta aranyszál hajait,
Melyekkel fárasztja Eolus szolgáit. (5, 21)

Ebből világosan kiderül, hogy vagy Badics tévedett, vagy valami sajtóhiba okán kerülhetett a *Proserpina elragadtatására* történő egyébként is zavaros hivatkozás kritikai kiadásának apparátusába (bár ezt a kiadvány hibajegyzéke nem jelzi). Ennél is fontosabb azonban maga a tény, hogy a betoldás ezen szakasza csaknem szó szerint egyezik a *Cuma városában építettett Dédalus temploma* egyik szöveghelyével. E költemény ma (ahogy már említettem) a „kétes hitelű” versek közé van besorolva, minthogy anonim szövegforrásban maradt fenn – mint a *Thököly Imre és Zrínyi Ilona házassága* –, de Badics is, a Jankovics–Nyerges szerzőpáros is felvették Gyöngyösi-kiadásukba. Elvben éppen lehetne továbbra is az imposztorokra mutogatni (bár egyre kevésbé magabiztosan), s azt feltételezni, hogy itt egy „kétes hitelű” Gyöngyösi költemény felhasználásával hamisították meg a *Cupidót*, de akár arra a valamivel azért kézenfekvőbb és egyszerűbb magyarázatra is gondolhatunk, hogy a kérdéses strófa megint önidézet, s hogy azt maga Gyöngyösi applikálta az új verzióba. Mindez egyúttal igen erős, talán az eddigi legerősebb érv amellett, hogy a *Cuma városában építettett Dédalus temploma* valóban Gyöngyösi verse.

Badics másik megállapítása, miszerint a betoldás első két strófája „majdnem szó szerint egyező” szöveggel megvan a *Florentinában*, teljesen helyénvaló:

Szép terjet mezein fel nőtt homlokának
Ki nyílt liliomok fehérségéi álnak,
Egyenlő Piaczán gyenge orczáinak
Rosák Pirossághi mosolyogdogálnak.

Két almát rekesztet kincses kebelében,
Kiket Alceonus nem nevelt kertiben,
Hanem az természet szokot idejében

Ugyan ott fakasztot, van szép megh értséghben. (Gosztonyi-kódex, 7, 28–29)

De a *Florentina* Gosztonyi-kódexben hiányosan megőrzött „összövegében”, és csak ott. A *Florentinával* való szövegegyezés valamivel feljebb bemutatott példájában viszont (emlékezzünk rá) olyan szöveghelyet idéztünk, ami nem az összövegben, hanem csak és kizárólag a véglegesített verzióban szerepel. Ha mindez az imposztorok műve lenne, akkor ehhez a mutatványhoz be kellett volna szerezniük a *Florentina* mindkét (még kéziratos) szövegváltozatát, és hamisítás közben hol az egyiket, hol a másikat kellett

volna citálniuk, ami enyhén szólva sem életszerű. Ráadásul a *Florentina* összövegéből citált, most bemutatott két versszak nem is akárhová lett beillesztve! A rövid *Cupido* egy olyan strófája után következik, mely ott maga is idézet, még hozzá a *Florentinából*, de csalafinta módon a véglegesített verzióból való. Itt már tényleg abszurd lenne az imposztorokra mutogatni, hiszen teljesen egyértelmű, hogy a Gyöngyösi által annyira kedvelt önidéző technikáról van szó jelen esetben is.

Ezt az érvelést – úgy vélem – cseppet sem gyengíti az a tény, hogy a most bemutatott négy strófányi betoldás kizárólag csak a *Rétey-kódex* verziójában olvasható, mivel így is világos, hogy Gyöngyösi igenis részt vett a hosszabb változat létrehozásában, ami egyúttal azt is jelenti, hogy azt ő maga hozta létre. Úgy tűnik azonban, hogy az új verziót nem egy csapásra, nem egyetlen nekirugaszkodás során írta meg (ezt nem is túl életszerű így elképzelni), hanem mindenféle átmeneti változatokon keresztül. Részben talán ezzel magyarázható, hogy a három legfontosabb forrás nem teljesen azonos szöveget tartalmaz. Ilyen szempontból is figyelemre méltó, hogy a most bemutatott betoldás 3. versszakának első sora tényleg nem látszik értelmese-nek az egyes számú alany után szereplő többes számú állítmánnyal. Sőt, valójában a negyedik strófa első sora is értelmetlen némileg. Elvégre a *Cupido* ezen részében Diana viszi a szót, aki az általa elbeszélte történetben épp Philomela szépségét írja le igen érzékletesen, vagyis az „Egy szoval ortzája Diannát mutattya” verssor pont az ő szájából meglehetősen furán hat. Úgy tűnik, mintha az ominózus négy strófa még nem lenne ténylegesen beillesztve a szövegbe, mintha még csak „félcelve” lenne, de a szöveg tényleges és végső összeállításáról (a többi fontos szövegforrás tanúsága szerint) Gyöngyösi itt valamiért mégis lemondott. Elképzelhető, hogy az „Egy szoval ortzája Diannát mutattya” kezdetű strófa is idézet, hiszen különben talán nem lógna ki ennyire a megbővíteni kívánt szövegből, s tulajdonképpen az sem kizárt, hogy Gyöngyösi itt is önmagát idézte, egy jelenleg ismeretlen költeményét. Mindez azt is jelenti, hogy a verseit már-már mániákusan javítgató költő számára tulajdonképpen nem létezett lezárt, befejezett szöveg, pontosabban a véglegesített (és másolásra is kikerült) verziókon a későbbiek során mindenféle skrupulusok nélkül akár jelentős változtatásokat is eszközölt. A hosszú *Cupido* különböző szövegforrásaiban megfigyelhető nagy szövegvariabilitás tehát ezzel függ össze, s nem a hamisítás munkájába bekapcsolódó újabb és újabb imposztorok megjelenésével. Valójában ilyesmire utal az is, hogy a *Florentina*-dráma maga is három verzióban maradt fenn.

A *Cupido* hosszabb változatában egyébként arra is van példa, hogy a kiegészítések a költemény befejező részét érintik. A most bemutatandó két strófányi betoldás a rövid változat negyedik részének 94. és 95. strófája között található, vagyis ténylegesen a hosszabb verzió eddig ilyen értelemben nem említett ötödik részben:

Így kerüld rút ruhét a rossz társoknak is,
Bélpoklos fekélyét a bordélyoknak is,
Ragadó mirigyét borcsiszároknak is,
Meg ne fogjon mérge téged azoknak is.

A' mit a' gyarlóság ezekben nem tehet,
Az Isteni erő abban segéd lehet,
Veled lések én is, úgy hogy végben mehet,
El tökélllett dolgod így jutalmat vehet.

A' mit Isten javall, a' nem lehetetlen,
Mint-hogy édes Atya ő, és nem kegyetlen,
Nints semmi igája el viselhetetlen,
Tsak ne nyúljon ahoz valaki kedvetlen. (4, 94)

Állván színe előtt földrevetett szemmel,
Hallgatom szavait csendes fegyelemmel
És azokra én is nagy engedelemmel
Kezdem beszédemet ilyen értelemmel: (4, 95)

E kiegészítésekre, melyek ugyanúgy megvannak Lossonczi László kéziratában, mint a *Rétey-kódex*ben és az 1772-ig megjelent összes nyomtatott *Cupido*-kiadásban, annak ellenére is fontos felhívni a figyelmet, hogy jelen esetben az önidézés jelenségét nem tudtam tetten érni. Az imént elmondottak tükrében azonban nagyon valószínű, hogy az új strófák most is Gyöngyösitől származó betoldások, aki (az eddig bemutatott példák szerint) igenis hozzányúlt a rövid verzió szövegéhez, melyen nyilvánvalóan változtatni kívánt.

Ha viszont ez így van, akkor miért ne származhatnának tőle a második részbe iktatott betoldások, melyeket például Dugonics amúgy is Gyöngyösi verseihez „olgy hasonlók”-nak talált? Már csak azért is, mert a bővebb *Cupido* verzió struktúráját tekintve is komoly átalakuláson esett át. A *Cupido* első része eredetileg 122, a második 220, a harmadik 195, a negyedik 146 strófából állt. A 105 versszaknyi terjedelmű kiegészítés révén a második rész aránytalanul hosszúvá vált volna, elsősorban ez indokolta tehát, hogy az új verzióban kettéosztódott. De nem csak ez. Orlovsky, Bene és Juhász fentebb idézett értékelése szerint a szerző a frivol strófák „életképszerű jelenet[ei]ben [...] széles társadalmi körképet fest”. Itt nem szerepeltet mitológiai figurákat, mint a mű megelőző helyein, vagy a „társadalmi körképet” követő folytatásban, a frivol strófák egy egészen más világot idéznek meg. Hogy tehát épp ez a témáját tekintve is különálló körkép vált önálló résszé, az poétikai értelemben is indokolt, s nem kizárólag a radikális strófaszám-növekedés következménye. Őszintén szólva nagyon nehéz is elképzelni azt az imposztort, pláne azokat az imposztorokat, akik a vers ilyen jellegű átalakítását tényleg elvégezhetnék volna. Ha ők nyúlnak bele a szövegbe, akkor az minden bizonnyal továbbra is négyrészes marad, s az ominózus második rész változatukban aránytalanul hosszú lenne. De a kiadó sem jöhet szóba ilyen értelemben, hisz az 1729-ben másolt *Rétey-kódex*ben olvasható *Cupido* és Lossonczi László még korábbi másolata már ugyanúgy öt részből áll, mint az 1734-es editio princepsben publikált szöveg.

Az új versszakok második részbe történő beültetésére kisebb-nagyobb blokkokban került sor, minek következtében a már meglévő strófák (leszámítva a reprodukció esetlegességeinek betudható eltéréseket) lényegesen nem változtak. De azért egy alkalommal mégis:

Rövid *Cupido*

Melyeket amikor ezek megértének
Az feleségekkel, csuda, mint feddenek,
Végre öszvekapván rút harcot kezdenek,
Nagy rikótasoktól az utcák zengenek. (2, 21)

Imposztorok *Cupidója*

A' mellyekért ezek tsuda mint fedődnek,
Melly sűrű szitkokat, s' átkokat kezdenek,
Végre öszve kapván, mint vínak, küszködnek,
Hogy a' rikoltástól az úttzak zengenek. (2, 74)

Miért alakítottak volna át egy már meglévő strófát ilyen radikálisan a pajkos imposztorok? És miért cserélték volna le a már meglévő 10–11. strófa első verssorainak elejét? Utóbbi háttérben nyilvánvalóan az áll, hogy Gyöngyösi a 8. strófában kezdi meg a megcsaláskatalógus egyes tételeinek felsorolását. A 8. strófa ennek megfelelően az „Az elsők rendiből egy ...” formulával indul, a 9. versszak pedig a „Mond a másik...” sorkezdettel, de a tényleges számolgatást a rövidebb verzióban költőnk itt abba is hagyja (10. strófa: „Egy pedig nagy jajjal...”, 11. strófa: „Így szól amaz...”). A bővebb szöveg első betoldására épp itt, a 11. strófa után kerül sor. Az új versszakok tovább folytatják a katalógust, strófánként egy megcsalást adva a korábbi listához, úgy azonban, hogy az új tételek (hétig) sorszámot is kapnak. A bővebb verzió 12. strófája ennek megfelelően az „Az ötödik azért...”, a 13. az „Az hatodik...”, a 14. az „Az hetediket is...” formulával indul. Viszont ha eleve volt első és második sorszámú tétel a listában, akkor az ötödik előtt illő harmadiknak és negyediknek is lennie. Ezért a 10. versszak „Egy pedig nagy jajjal...” sorkezdetére „Az harmadik...”-ká, a 11. strófa: „Így szól amaz...” formulája pedig „Negyedik mond...”-ra módosul.

A második rész már meglévő szövegrészeinek változásai, de a korábban bemutatott egyéb betoldások jellege is azt valószínűsítik, hogy tényleg a rövidebb verzió a korábbi (ahogy azt idáig mindenki képzelte), s nemigen kell számolnunk az Orlovsky-Bene-Juhász szerzőtrío által felvetett másik (elvből teljesen reális) lehetőséggel, hogy tudniillik a rövidebb változat keletkezett a hosszabb utólagos (egy szalonképesebb szöveget előállítani kívánó) meghúzása révén. Nagyon úgy néz ki, hogy a költemény utólag kibővített verziójának is Gyöngyösi a szerzője, s hogy a komoly lektori-szerkesztői munkát is magukra vállaló, a vers szövegében régít és újat összezsírozó imposztorok ideáját egyszer s mindenkorra el kell felejtenünk.

3.

A *Florentina*-dráma esetében az imposztort (mint arról már volt szó) Zólyomi Szabó Jánosnak hívták, és az irodalomtörténészek körében neki is meglehetősen rossz a reputációja. Dömötör Tekla szerint például a verset 1751-ben sajtó alá rendező Zólyomi „az

Actus-Scena beosztás értelmével sem volt tisztában”,⁶⁴ ami azért meglehetősen kemény kritika egy dráma kiadójával szemben, aki különben elvben képzett ember, leányiskolai tanár volt. Alkalmatlan lévén a feladatra, az általa meghamisított szöveg az eredetihez képest „többször fölöslegesen bőbeszédű s ezért erőtlenebb”, mondja róla Badics,⁶⁵ Ludányi Mária pedig egyenesen arról beszél, hogy a kiadás során szinte még a szöveg műfaját is megváltoztatta („epikává Zólyomi Szabó János dolgozta át”).⁶⁶

A mű modern kiadói sincsenek feltétlenül könnyű helyzetben, minthogy a darabnak egy 17. századi és számos (részben kézirat, részben nyomtatott) 18. századi szövegforrása van, és ezek három különböző szövegtípust örökítettek ránk. Az történt tehát, hogy a dráma „összvevését” valaki alaposan átdolgozta, majd Zólyomi (így a szakma ítélete) az átdolgozott verziót ismételtelen újra átgyúrta, létrehozva ezzel az utolsó, harmadik változatot. Az összöveget Badics adta ki először 1914-ben (azóta mindössze egyszer jelent meg Dömötör Tekla újraközlésében), a harmadik változat viszont már a 18. században elérte a sajtót, ráadásul sokszor, de a későbbiek során is többször napvilágot látott. Minthogy a 20. századi népszerűsítő kiadások is kivétel nélkül ezt a szöveget adják az olvasók kezébe, elmondható, hogy a „szélesebb publikum” számára mindig is a sokat kárhoztatott Zólyomi szövege jelentette „a” *Florentinát*. A második, „köztes” verzió még sohasem jelent meg nyomtatásban.

Egyes kutatók a különféle szövegváltozatokat illető mindenféle különösebb disztinkció nélkül Gyöngyösit tartják a színdarab szerzőjének. Mások még a kétes hitelű költemények csoportjából is száműzték a drámát, s a jelenlegi szakmai konszenzus az ő ítéletüket látszik támogatni, a Balassi Kiadónál frissen megjelent életműsorozatban a *Florentina* nem kapott helyet. Azt persze szinte mindenki elismeri, hogy a dráma nagyon „gyöngyösis” alkotás, de mert egyetlen olyan 17–18. századi szövegforrást sem ismerünk, amelyik ne lenne anonim, Gyöngyösi szerzőségét erősen problematikusnak látják. A színdarabbal foglalkozó kutatók jelentős hányada ugyanakkor egyfajta köztes véleményt képvisel. Ítéletük szerint az összöveg vélhetőleg Gyöngyösi alkotása, de a harmadik, a 18. században (és azóta) oly sokszor kiadott verzió már az imposztor hamisítványa. A második, köztes változatról, nyilván mert még sohasem jelent meg nyomtatásban, alig esett szó a szakirodalomban.

Az összöveget mindössze egyetlen forrás őrizte meg, egy 17. századi kézirat (melyben különben a *Kemény János emlékezetének* egy másolata is megtalálható), méghozzá erősen hiányos állapotban. A Gosztonyi-kódex a dráma első felvonásának („actusának”) nyolc jelenetét („scénáját”), s az ezek után következő közjátékot („intermediumot”) tartalmazza. A kézirat elemzésekor Badics úgy vélte, hogy az összöveg nem azért öröklődött hiányosan, mert a dráma folytatása a másolás idején még nem volt kész, hanem mert a másolás befejezésére valamilyen oknál fogva nem volt mód. Ezt azért fontos megemlíteni, mert a félkész mű ideája többször felbukkan a szakirodalomban. Heinrich

64 Régi Magyar Drámai Emlékek..., 2:351.

65 BADICS, Gyöngyösi István ismert és ismeretlen..., 67.

66 LUDÁNYI Mária, „Florentina”, in *Új Magyar Irodalmi Lexikon*, 3 kötet. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2000), 1:646.

Gusztáv például lehetségesnek tartotta, hogy Gyöngyösi csak a dráma első felvonását írta meg, s a darabot később egy tehetséges tanítványa fejezte be.⁶⁷

A köztes változat szintén egyetlen szövegforrásból ismert, egy 18. századi kéziratból, mely sokáig lappangott, de néhány évvel ezelőtt Demeter Zsuzsa a Román Állami Levéltár kolozsvári fiókjában újra megtalálta. Badics e kézitről még nem tudott, szemben Dömötörrel, aki az 1960-as (második) kritikai kiadás apparátusában röviden ismertette azt. Megállapította, hogy „ez az érdekes változat nem azonos sem a XVII. századi kézíratos, sem a XVIII. századi nyomtatott szöveggel, a kettő között foglal helyet, Zólyomi szövegéhez azonban közelebb áll”.⁶⁸ A színdarab ezen változata nem hiányos. Szövegünk a *Kolozsvári kézirat*ban három felvonásból áll, viszont a *Gosztonyi-kódex*ben olvasható verzióval szemben az első felvonás csak 7 jelenetre oszlik, mivel a *Gosztonyi-kódex* 5. jelenetének itt nincs megfelelője, és hiányzik a *Gosztonyi-kódex*ben olvasható intermedium is. A második felvonás 9, a harmadik pedig 2 jelenetet tartalmaz. Az ezekkel párhuzamos jelenetek persze az összövegből hiányoznak (a befejezetlen másolás miatt).

A dráma harmadik változata számos 18. századi, részben kézíratos, részben nyomtatott forrásból ismert. A kézíratos források közül a legérdekesebb Somogyi Péter 1749-ben keletkezett másolata, mely tehát (Somogyi vonatkozó megjegyzése értelmében) két évvel az editio princeps megjelenése előtt került lejegyzésre. A *Florentina* harmadik változata természetesen Zólyomi edíciója révén vált népszerűvé. Közvetlenül vagy közvetve erre megy vissza az összes 18. századi nyomtatott verzió. Badics és a Badics alapján dolgozó Dömötör még nem tudott az 1751-es edícióról, mindketten az 1762-ben megjelent utánnomásból dolgoztak, ami az egyik szöveghely elég durva sérüléséhez vezetett. A harmadik változatot létrehozó imposztor különben nemcsak a verses szöveget gyúrta át igen gondosan, de alapvető strukturális változtatásokat is elvégzett. (Hogy ezek miképp lehetnek meg Somogyi Péter 1749-es másolatában, azal még nem számolt el a szakma...) A korábban két szinten strukturált, felvonásokra és jelenetekre osztott színdarabból egyszerűen eltűnt a felvonásbeosztás, minek következtében a jelenetek számozása is megváltozott, 1–17-ig folyamatos lett. E jelenetek megnevezésére azonban immár nem a „scena” terminust, hanem az „actus” szót használja a szerző, ezért is állította Dömötör Zólyomiról, hogy „az Actus-Scena beosztás értelmével sem volt tisztában”. Fontos megjegyeznünk, hogy a szöveg legelejére egy verses „elől-járó beszéd”, a legvégére pedig egy szintén verses „toldalék” került. A *Gosztonyi-kódex*ben, illetve a *Kolozsvári kézirat*ban egyaránt olvasható harmadik jelenetnek, tehát az első felvonás harmadik jelenetének itt nincs megfelelője, ettől eltekintve azonban Zólyomi változatában ugyanazok a jelenetek találhatók, mint a *Kolozsvári kézirat*ban, igaz, esetenként jelentősen átfogalmazva. Ez persze azt is jelenti, hogy az összöveg 5. jelenetének, valamint a csak ott olvasható intermediumnak Zólyomi szövegében sincs párja.

67 Ponciánus *históriája*, kiad. HEINRICH Gusztáv, Régi magyar könyvtár 5 (Budapest: Franklin-Társulat, 1898), 230–231.

68 Régi Magyar Drámai Emlékek..., 2:349.

Ráday Gedeon még biztos volt benne, hogy a *Florentinát* Gyöngyösi írta („kérdés nélkül az Gyöngyösi munkája”),⁶⁹ bár a változatokkal kapcsolatos problémáról nem beszélt (nyilván nem is tudott róla). Bibliográfiájában található állítása szerint a mű első, Győrben megjelent kiadását ismerte, mi viszont nem ismerünk győri kiadást. Talán Zólyomi 1751-es budai őskiadásáról lehet szó, melynek kolofonjából (szemben a ma ismert összes többi 18. századi edícióval) hiányzik a kiadás helyének és a kiadónak a megnevezése. Ráday emlegeti is Zólyomit, akit igen súlyos váddal illet, azzal nevezetesen, hogy ez a „Plagiarius [alak] [...] magának akarta tulajdonítani” Gyöngyösi munkáját.⁷⁰ Hogy Ráday mindezt honnan veszi, az rejtély. Zólyomi valójában még a nevét sem tünteti fel a címlapon (csak monogramját: „Z. Sz. J.”), melynek egyik, sok félreértést okozó kitétele szerint a szöveget „régi írások fragmentumából szedegette össze”. Elképzelhető, hogy az Ambrus Gáborhoz szóló, szintén „Z. Sz. J.” által jegyzett dedikáció egyik mondatát értette félre Ráday, elég rosszindulatúan, s egyúttal elindítva Zólyomi imposztorkarrierjét. Tény persze, hogy Gyöngyösi neve sehol sem szerepel az 1751-es kiadványban, ahogy hiába keresnénk a többi 18. századi kiadásban is. Elképzelhető azonban, hogy Zólyomi maga sem ismerte az általa kiadott vers szerzőjét, hiszen róla egyetlen szövegforrás sem tesz említést. Mindennél érdekesebb viszont Rádaynak egy szinte melleleg közbeiktatott megjegyzése, miszerint a drámának „még 1667 előtt kellett [...] irattatni, minthogy azt Palatinus Vesselenyi és Felesége előtt jádzottákis, mint ennek alkalmatosságával igen rendes és nallam tudva levő Anecdotumok estenek”.⁷¹ Sajnos Ráday a mondott anekdotákat nem írja le, híradásából viszont egyértelműen kiderül, hogy nem meglepő módon ő is a színdarab harmadik verzióját olvasta, s azt Gyöngyösi műveként tartotta számon.

Szemben például egy szkeptikus kortársával, Kovásznai Sándorral, aki tervezett, de soha meg nem valósult Gyöngyösi-összkiadása okán több levelet váltott Rádayval. Egy 1789 júliusában keltezett leveléből például kiderül, hogy „ugy a’ Florentináról soha tsak hirt nem hallottam-vólt. Oh mely nagy ohajtással várom hogy olvashassam”.⁷² Tehát a színdarabról Rádaytól hallott először. Egy nem sokkal később írott levelében már arról értesíti Rádayt, hogy sikerült beszereznie a szöveget (természetesen a könnyen elérhető, nyomtatott kiadások egyikét, vagyis a harmadik verziót), de a drámát nem tartja Gyöngyösi munkájának ([az igazi szerző] „egy néhány verset gyermeki lopással Gyöngyösiből ki-lopott és azokat mint Impostor a’ maga munkája köré elegyítette”). Ő az első, aki indokait, három okot említve, meg is fogalmazza: 1) Gyöngyösi a „régieket” kívánta követni, márpedig „a régieknél a Comoedia tsak öt Actusból állott [...] ebben a Florentinában pedig tizenhét Actus is van”. 2) „A Florentinában olyan nevei vagynak a personáknak, mellyek soha semmi régi fabulákban nem említetnek.” 3) „Ebben a Florentina Comediában pedig a Régiségnek semmi ize büze nintsen tel-

69 Id. gróf RÁDAY Gedeon, „Gyöngyösi Munkáinak Chronologica Rendi...”, 138.

70 Uo.

71 Uo.

72 A Ráday-család levelezése: Elektronikus kritikai kiadás, szerk. DEBRECZENI Attila, 2016–2019, hozzáférés: 2018.12.24., http://deba.unideb.hu/deba/raday/text.php?id=raday_lev_465_k&hi=kov%C3%A1sznai

jességgel.”⁷³ Akármit gondoljunk is az itt felsorakoztatott érvekről (Kazinczy szerint különben Kovásznai „tudós ember volt, de ízlése nem volt”),⁷⁴ tény, hogy Dugonics sem vette fel összkiadásába a darabot.

Gyöngyösi szerzőségét a modern szakírók persze nem ilyen, tehát nem stiláris alapon szokták megkérdőjelezni, hiszen a szöveg erősen „gyöngyösis” jellegét ma már nem vitatja senki. Nyilvánvalóan zavaróan hat, hogy minden szövegforrás anonim (bár a *Thököly Imre és Zrínyi Ilona házassága* esetében ezen azért túl tudta tenni magát a szakma). Ráadásul Badics kritikai kiadása óta tudható, hogy a dráma legkorábbi, még Gyöngyösi életében keletkezett másolatában, a *Gosztonyi-kódex*ben egy nagyon másfajta *Florentina* olvasható, mint a 18. század folyamán megjelent edíciókban. Valaki tehát átírta a színdarabot. És mert Gyöngyösi művei úgy vonzzák az imposztorokat, mint cukor a legyet, érthető módon merült fel ilyesmi a *Florentina* kapcsán is. Annál is inkább, mert Zólyomi maga mondja (az 1751-es kiadvány címlapján), hogy a szöveget „régí írások fragmentumából szedegette össze”. Töredékből dolgozott tehát, a végeredmény viszont egyáltalán nem töredékes, ami csak úgy lehetséges, ha a hiatusokat (Tétsi Zakariás módjára) saját invencióival töltötte fel. A rendelkezésére álló kéziratnak ráadásul nagyon töredékesnek kellett lennie, ha még a felvonásbeosztást sem sikerült legalább hozzávetőlegesen rekonstruálnia (igaz, állítólag nem is volt tisztában „az Actus-Scena beosztás értelmével”).

A fentiekkel ellentétben azonban bizonyos, hogy Zólyomi nem töredékes kéziratból dolgozott. A „régí írások fragmentumára” történő hivatkozás amúgy is túlságosan gyakran bukkan fel a Gyöngyösi költeményeit publikáló nyomtatványok címlapján, szinte mindegyiken. A *Csalárd Cupido* 1734-es, legelső kiadása is „régí el-ronyoltatott írások töredéki”-ről beszél, s a formula a későbbi edíciók címlapjain is megmarad. Ráadásul mind a *Cupidónak*, mind a *Florentinának* igen sok 18. századi kézírata ismeretes ma is, tehát nem tűnik úgy, mintha Gyöngyösi verseit az utolsó pillanatban, hiányos és egérrágta fragmentumokból kellett volna megmenteni. A dolgot teljesen egyértelművé Somogyi Péter kézírata teszi, melynek szintén 17 „actus”-ra osztott szövege (a reprodukció okozta apróbb eltérésektől eltekintve) alapvetően megegyezik a Zólyomi kiadványában publikált szöveggel, vagyis egyikőjük forrása sem lehetett töredékes. Egyértelmű, hogy az elrongyollott töredékekre történő meglehetősen topikus hivatkozás a 18. századi kiadók egyfajta felelősségváró reflexe. Érdekes, mégha nem is állítható direkt összefüggésbe a két jelenség, hogy egy alkalommal maga Gyöngyösi is „elrongyollott” kéziratokat emleget, nevezetesen a *Kemény János emlékezete* 1693-as, tehát még a költő életében megjelent kiadásának előszavában (a címdalon meg is találjuk az illő formulát: „elrongyollott első írásnak töredékiből”). A mondott előszóban Gyöngyösi azt állítja, hogy a verset kézíratos formában kölcsönadta valakinek, neki magának példánya sem maradt. A kölcsönadott kézirat persze csak hosszú idő múlva, „elrongyollott” állapotban jutott vissza hozzá, úgyhogy már nem is lehetett teljes

73 Uo. hozzáférés: 2018.12.24.,

http://deba.unideb.hu/deba/raday/text.php?id=raday_lev_466_k&hi=kov%C3%A1sznai

74 Idézi: BADICS, Gyöngyösi István *ismert és ismeretlen...*, 50.

mértékben rekonstruálni. „Másféle töredékiből mindazonáltal, amint lehetett, rendben vettem” – mondja,⁷⁵ majd megjelentet egy nyilvánvalóan politikai okokból öcenzúrázott szöveget...

Hogy a drámát, pontosabban annak mindhárom verzióját Gyöngyösi írta, azt ön-idéző technikája segítségével lehet bizonyítani, meglehetősen egyszerűen és épp arra alapozva, hogy a szindarabnak több eltérő változata is fennmaradt.⁷⁶ Említettem már, hogy a *Csalárd Cupidó*-ban és a *Florentinában* található több szó szerint egyező strófa, melyek azonban a különböző *Florentina*-változatokban némileg eltérő megfogalmazásban szerepelnek:

Gosztonyi-kódex

Ah előbb megh asznak az Tenger vizej,
Szántó földé lesznek azoknak helej.
Térségre hajolnak Caucasus hegyei,
Dér helett az Tűznek fagylalnak hevei. (1, 71)

Kolozsvári kézirat

Az előtt megasznak a' tenger vizei,
Szantó földé lesznek azoknak helyei.
Térségre térülnek Caucasus hegyei,
Dér helyett a' tűznek fagylalnak hevei.

1751-es kiadás

Elébb meg-apadnak a' tenger vizei,
Hamaréb el-múlnak Ethnának tüzei.
Tér földé változnak Párnásus hegyei,
Dér helyett fagylalnak a Tűznek hevei. (1, 62)

Rövid Csalárd Cupido

Eléb ki-szárodnak a' tenger' vizei,
Szántó-föld(d)é lesznek azoknak helyei.
Térségre hajlanak Carpatus' hegyei
Dér helyet[t] a' tűznek fagylalnak hevei. (4, 107)

75 GYÖNGYÖSI, *Porából megéledett Főnix...*, 7.

76 Minderről lásd LATZKOVITS Miklós és MÉSZÁROS Zoltán, „Ki írta Gyöngyösi Florentináját?”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 109 (2005): 469–493.

Amennyiben feltételezzük, hogy a rövid *Csalárd Cupidót* író Gyöngyösi idézte az ismeretlen szerzőtől származó drámát, akkor munkájához nyilvánvalóan a *Gosztonyi-kódex* (vagy a *Kolozsvári kézirat*) verzióját kellett használnia, csak ez magyarázhatná a (szinte) teljes szövegegyezést. Ennek a megállapításnak viszont határozottan ellentmond egy másik szöveghely:

Gosztonyi-kódex

Mint az karcsu Cedrus fel serdült Dereka,
Alabastrom oltárt mutat fehér nyaka,
Gazdagon ruházta minden szépség soka,
Boldogh, csokolhattya az kinek aiaka. (7, 32)

Kolozsvári kézirat

Mint a' karcsu czédrus felserdült dereka,
Alabástrom óltárt mutat fejr nyaka,
Gazdagon ruhazta minden szépség soka,
Bóldog, tsókolhattya ha kinek ajaka.

1751-es kiadás

Ortzája rosás kert, Liliom homloka,
Mint a' sugár Czedrus, olly kartsú dereka,
Alabastrom Óltárt mutat fejr nyaka,
A' hol e' van, nints ott soha-is étszaka. (5, 28)

Rövid Csalárd Cupido

Orczája rósás kert, liliom homloka,
Mint a' sugár Cédrus, olly karcsú dereka,
Alabastrum oltárt mutat fejr nyaka,
Az hol az van, nincsen ott soha éttzaka. (3, 32)

Amennyiben feltételezzük, hogy a rövid *Csalárd Cupidót* író Gyöngyösi idézte az ismeretlen szerzőtől származó drámát, akkor munkájához ebben az esetben az 1751-es kiadványban is megjelent verziót kellett használnia, csak ez magyarázhatná a szó szerinti szövegegyezést. A két szöveghely együttesen viszont csak úgy lenne értelmezhető, ha feltételeznénk, hogy Gyöngyösi legalább két (akkor még kéziratos) *Florentina*-változatot beszerzett az ismeretlen szerzőtől, s a rövid *Csalárd Cupido* írása közben hol az egyiket, hol a másikat citálta, ami teljesen életszerűtlen. Vagyis nem a rövid *Csalárd Cupidót* író Gyöngyösi idézte a *Florentina* ismeretlen szerzőjét.

De igaz ez fordítva is. A most idézett példából tudniillik az is kiderül, hogy a *Florentina* ismeretlen szerzője sem kölcsönözhetett a *Cupidóból*, mivel az utóbb bemutatott példa értelmezése így is lehetetlen lenne. Képtelenség ugyanis megmagyarázni, hogy a *Gosztonyi-kódex* és a *Kolozsvári kézirat* idézett strófája miképp előlegezheti meg ilyen nagy mértékben (az egyik verssor tekintetében például szó szerint egyezően) az 1751-es szövegben olvasható változatot, ha azt az ismeretlen szerző csak az 1751-es szöveg megírása során citálta a *Cupidóból*. E példa kapcsán és teljesen hasonló okoskodás révén természetesen az is belátható, hogy mindhárom *Florentina*-változatot egyetlen szerző írta, ráadásul ugyanaz, aki a *Cupidót*, tehát Zólyomi az imposztorság vádjá alól végleg felmenthető.

A most bemutatott szövegegyezések, melyek csak a (Gyöngyösire annyira jellemző) önidézetesség jelenségével magyarázhatók, érdekesen világítják meg a *Csalárd Cupido* és a *Florentina* egymáshoz való viszonyát, sőt Gyöngyösi munkamódszerét is. A *Cupido* írásakor költőnknek már nyilvánvalóan módjában állt a *Florentinát* (önmagát) idéznie, bizonyos esetekben azonban rá jellemző módon az önidézés szerzői változat létrehozása révén valósult meg. Amikor aztán újra elővette és átgyúrta a *Florentinát*, felhasználta hozzá az eredetileg onnan kölcsönzött, de a *Cupidóban* már továbbírt szöveghelyet (a második példánk épp ezt szemlélteti). Ez persze azt is jelenti, hogy a dráma harmadik változatán még akkor is alakított, amikor a rövid *Cupido* szövegét már végleg lezárta, így a harmadik verzió fogatosított bizonyos javításai esetenként akkor sem jelentek meg a *Cupidóban*, ha egy korábban ott idézett strófát érintettek (ezt az első példa szemlélteti). Úgy tűnik, Gyöngyösi költői műhelye így (is) működött.

4.

Gyöngyösi műhelyének másik jellegzetessége, hogy szerzőnk egy adott költemény több, esetenként sokkal több verzióját létrehozta, s ezek másolatokban is terjednek. A *Kemény János emlékezete* és a *Florentina* kétségkívül ilyen alkotások. A Gyöngyösire vonatkozó irodalomtörténeti hagyománynak viszont az a jellegzetessége, hogy az új változatokat előszeretettel attribuálja különféle imposztoroknak. Ha tényleg ők a felelősek az új verziók létrejöttéért, akkor egyrészt igen határozott koncepcióval nyúltak a versekhez, másrészt bizonyos, hogy koncepciójuk meglehetősen hasonló is volt. Túlságosan is hasonló.

A költemények struktúráját például mindig átalakították, még a *Murányi Vénus* esetében is, melynek eredetileg három „rész”-re osztott szerkezete elé egy „elől-járó beszéd” került. Ez az 1664-es kiadás első részének első 28 strófájából, illetve a közvetlenül ezek után olvasható első (2 strófányi terjedelmű) betoldásból áll. Badics mindezt természetesen Tétsi nyakába varrta, mit sem törődve azzal, hogy az immár 17 „actus”-ra osztott *Florentina* nyomtatásban is megjelent, végleges változatának az élére ugyancsak egy szó szerint „elől-járó beszéd”-nek nevezett, új szerkezeti egység került (ami különben már Somogyi Péter 1749-ben paríált másolatában is olvasható). Badics természetesen úgy vélte: utóbbit Zólyomi írta, vagyis a két imposztor igencsak hasonló módon

járt el. Túlságosan is hasonló módon. Arról nem is beszélve, hogy maga a jelenség, a költemények struktúrájának minden esetben megfigyelhető átszabása sem kifejezetten imposztori feladat, különösen akkor, ha a dolog a versek kibővítésével is összefügg. Az 1702-es *Murányi Vénus*ba applikált első kiegészítés (épp az imént volt róla szó) feltűnő módon pont az új szerkezeti egység, az „elől-járó beszéd” lezárásaként olvasható, a *Csalárd Cupido* hosszabb változata pedig a 105 strófányi betoldás miatt válik 4 részesből 5 részessé. Méghozzá nem is mechanikusan, nem pont a 2. részbe utolsónak beillesztett strófa után, hanem 14 versszakkal később, a „széles társadalmi körkép” megidézésének befejeztével. A strukturális átszabást végző költő tehát a vers egészének kompozíciójára volt tekintettel, eljárásának poétikai relevanciája megkérdőjelezhetetlen. A *Cupido* egyik bővítése kapcsán ugyanígy arról beszélhettünk, hogy az újólag beiktatott két (meditatív jellegű) strófa az adott szöveghely vonatkozásában a „helyszínváltás” zökkenőmentességét garantálja, a bővítés poétikai funkciója ott is világosan látszik. De ugyanez mondható el az 1702-es *Murányi Vénus* strófaelhagyásait illetően is, melyek (amennyiben nem nyilvánvaló nyomdahibán múltak) kizárólag olyan szövegrészeket érintenek, melyek a mű cselekményét nem mozdítják előre. Mindez szintén valamilye átfogó koncepciót sejtet. Fontos megjegyezni ugyanakkor, hogy az új verziókban foganatosított változtatások valójában igen sokfélék, még a kiegészítések is. A *Csalárd Cupidó*ban például nem kizárólag erotikus vagy verista-naturalisztikus tartalmú bővítésekre került sor, az utólagos betoldások ezektől teljesen eltérő témákat is érintenek, ami megint csak nem imposztorokra, hanem inkább az egész szöveget szem előtt tartó, azt „kezelő” szerzőre vall.

De hadd utaljak most arra a nagyon is elgondolkodtató tényre, hogy az utólagos kiegészítések szövegében milyen gyakran bukkannak fel Gyöngyösi-idézetek. A *Murányi Vénus*ban a *Charicliából* (ráadásul egy olyan strófa, amit Gyöngyösi – ha igazam van – egy másik versében, az *Az én árva fejem...* kezdetű szerelmes versben is felhasználott), a *Csalárd Cupidó*ban a *Cuma városában építtetett Dédalus templomából* és a *Florentinából*, a *Florentinában* meg éppenséggel a *Csalárd Cupidóból* („visszaidévezve”). Ezek kapcsán vagy arra kell gondolnunk, hogy a Gyöngyösi-szövegeket meghamisító összes imposztor speciális passziója volt Gyöngyösi költeményeit más Gyöngyösi-versekből hamisítani (ráadásul épp olyanokból, melyekből esetenként maga Gyöngyösi is idézett), vagy arra a nagyon is kézenfekvő magyarázatra, hogy a költőnk által annyira kedvelt, a szakírók által pedig oly sokat méltatott önidézés eseteiről van szó ilyenkor is. Már csak azért is, mert (mint láttuk) az önidézés az esetek jelentős részében szerzői változatok létrehozása révén valósul meg, ami Gyöngyösi önidéző technikájára amúgy is jellemző, az imposztorok részéről viszont kifejezetten meglepő lenne. Különösen érdekes ebből a szempontból a *Csalárd Cupido* kapcsán fentebb bemutatott egyik ilyen betoldás, mely (mint láttuk) első két strófáját tekintve kizárólag a *Florentina* összövegéből volt idézhető. Erre a kiegészítésre ugyanis épp egy olyan, minden *Cupido* változatban meglévő versszak után került sor, mely maga is idézet, szintén a *Florentinából* való, de annak kizárólag nyomtatásban is megjelent, végleges verziójában fordul elő. Gyöngyösi önidéző technikája tehát rendkívül összetett, de ez a technika mindenképpen az övé, és semmiképpen sem az imposztoroké. Alkalmazása egyértelműen jelzi, hogy

Gyöngyösi a korai változatok szövegén alakítani szándékozott, sőt alakított is. Még a *Murányi Vénuson* is.

Igaz, itt csupán a *Charicliából* származó önidézetre, valamint a mű strukturális át-alkítását illetően csak az „elől-járó beszéd”-re hivatkozhattam, s persze a Gyöngyösi-művek körül legyeskedő imposztorok fura történetének kliséire. Megítélésem szerint azonban talán nem is abba kellene energiát fektetni, hogy cáfoljuk egy imposztor létét, hanem inkább abba, hogy igazoljuk. Úgy vélem, a „textológiai krimet megfejtő” Badics érvelése nem perdöntő, még akkor sem, ha komoly hagyományokra tekinthet vissza irodalomtörténet-írásunkban. Ez az érvelés tudniillik nagy mértékben alapoz Badics (és mások) kifejezetten szubjektív esztétikai ítéletére, és a számításból mintha egyszerűen kimaradna, hogy a feltűnő hibák, például a szöveget egy helyütt látványosan értelmetlenné tevő, Badics által már az 1909-es kritikai kiadás bevezetőjében elrejtett példaként kiemelt (3 strófányi) szövegekiesés, igenis múlhattak a szedőn.⁷⁷ Olyan imposztorbizonyítéokra lenne tehát szükség, amely a kolozsvári nyomda hibáival semmiképpen sem magyarázható. Ilyen bizonyíték viszont nincs.

Bizonyíték arra van, hogy a *Murányi Vénusban* szerepel egy *Chariclia*-idézet. Egy permutált idézet, melyben a mutáció jellege teljes mértékben összhangban áll mindazzal, amit Gyöngyösi önidéző technikája kapcsán fentebb bemutatam. Költőnk tehát tényleg meg kívánta változtatni a mű 1664-ben publikált ősváltozatát. Ha ezt belátjuk, akkor az imposztorokra történő minden további mutogatás rettenetesen nehézé és erőltetetté válik, ezzel szemben igencsak megnő annak az esélye, hogy a költemény 1702-es verziójának valóban Gyöngyösi a szerzője. Az 1702-es kiadvány címlapján olvasható „mostan pedig újjabb meg-jobbitásával a’ verseknek ki-botsáttatott” kitétel így új értelmet nyer. A kolozsvári kiadó ezek szerint (ahogy később például Ráday) pontosan tudta, hogy az általa közrebocsátott szöveg jelentősen különbözik az 1664-es összszövegtől, jöllehet a megjobbitás nem az ő munkája volt. Nem tudni, milyen minőségű szövegforrás állt a rendelkezésére (bár ténylegesen elrongyolódott fecnik kiadására talán csak nem vállalkozott volna), s azt sem, hogyan jutott hozzá, de az biztos, hogy kéziratból dolgozott, hiszen az új szöveg korábban még nem jelent meg sehol, és az is biztos, hogy a végeredmény meglehetősen silányra sikeredett (bármennyire is rajongott esetleg Gyöngyösi költészetéért). A Kolozsvárott megjelent kiadásban hemzsegek a különféle, gyakran értelemzavaró, az eredeti verset banalizáló, megrútító hibák, de az ultima manus elv értelmében akkor is ezt a verziót kell véglegesnek tartanunk (és egy jövőbeni kiadásban esetleg emendálnunk). Hogy a 18–19. századi kiadások mind ezt a szöveget veszik alapul, az helyes és természetes, az egyébként rendkívül komoly munkát végző Badics gesztusa viszont, mellyel az 1702-es edíciót mint hibás, értéktelen kiadást kiiktatta a szöveghagyományból, tévedés volt. Az a tény tehát, hogy a *Murányi Vénust* kétszáz éven át mindenki az átdolgozott verzióban olvasta, nem minősíthető egyfajta filológiai balesetnek: a szöveg abban a formájában vált népszerűvé, amelyikben azt Gyöngyösi véglegesítette.

⁷⁷ GyöNGYÖSI István, *Mársal társolkodó Murányi Venus*, kiad. és bev. BADICS Ferenc (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1909), XXXIV.

Magyarázatra szorul viszont az a határozott ellenszenv, melyet Gyöngyösi tudós olvasói már a 18. században is éreztek a kolozsvári verzió iránt, s amely fogékony talajra talált a Badicsot követő filozfiszemzedékek körében is. Az ellenszenv egyik nyilvánvaló oka a rengeteg hiba, mely esetenként tényleg elrútítja a kolozsvári szöveget. Minthogy a Gyöngyösi-összkiadás ügyében is érdekelt 18. századi értelmiségiek számára nem egyszerűen a teljes életmű publikálása volt a cél, hanem (a felvilágosodás és nyelvújítás kori elvárásoknak megfelelően) egy olyan edíció létrehozása, mely a költő műveit tökéletes, hibátlan szöveggel teszi közzé, Tétsi verziójával saját szempontjukból joggal voltak elégedetlenek, szemben a rendkívül gyakran piacra dobott kiadvány teljesen más elvárásokkal rendelkező átlagvásárlóival. És persze Rádayéknak is szemet szűrtak azok a Badics által is kárhozottatott változtatások, melyek miatt a kassai szöveg „sok szép jelzője, költői kifejezése, érdekes régi szava ment veszendőbe”, illetve „a szórend megváltoztatása miatt felbomlottak a legerélyesebb inversiók” stb. Könnyen lehet, hogy sok esetben ilyenkor is a szedőt terheli a felelősség, aki (a textológusok által jól ismert módon) banalizálhatta a szöveget, de ennek ellenére is elképzelhető, hogy meg kell barátkoznunk egy új gondolattal: a kanonizált Gyöngyösire oly jellemző leíró részek és gyakori kitérők (nem eltüntetése, de valamelyes) megkurtítása, ennek következtében a cselekmény előtérbe tolása, a szöveg retorikai felépítményének (összességében nem radikális, de érzékelhető) egyszerűsítése esetleg egy újfajta költői ideát megvalósítani kívánó Gyöngyösi saját intenciója volt. Úgy tűnik, ez az idea idegen maradt Gyöngyösi tudós olvasói számára, szemben a rendkívül gyakran piacra dobott kiadvány teljesen más elvárásokkal rendelkező átlagvásárlóival.

És van itt még valami, ami mellett nem lehet szó nélkül elmenni. Badics maga mondja, hogy az 1664-es kiadásban még nem szereplő, 1702-ben újonnan betoldott strófák egyike „a III. rész egy helyén nagyon ízléstelen”. A mondott versszakot a *Murányi Vénus* meséjének egyik izgalmas pontján iktatta be a szövegbe Gyöngyösi. Wesselényiék épp elfoglalják a murányi várat, csellel, tehát a legnagyobb csendben. Természetesen éjszaka. A vár lakóit abszolút meglepetésként érik az események („az megijedt népek vannak futásban”), melyek leírását (fityiszt mutatva mindazoknak, akik a történet heroikus mozzanatainak hangsúlyozását várnák tőle) talán épp az egyik legizgalmasabb ponton szakítja meg... – hogy kicsit a bolhák természetéről értekezzen. A bolhák szokásainak több strófányi terjedelmű leírására azért kerül sor, mert a szerző indokolni kívánja annak a szerencsétlen „örög asszonnak” a komikus esetét („maga Vénus is kacagta”), aki, minthogy bolhákkal „megtölt” ruhája nélkül aludt, ijedtében meztelenül szaladt le a várudvarra:

Mások megszólítván, veszi magát észre,
Míg egyebet kaphat az ruhátlan testre,
Terenyét forgatja az középső lesre,
Úgy futos az házban egyből más szegletre. (3, 339)

**Itt látták nagy sokan Esopus tükörét,
Fejérült testének meg-fonyadott bőrét,
A' minden kéjén-is őszzsel tarkás szőrét,
Félelemmel vitte ki-vont csonka törét.**

Az kezében akad végtére palástja
Visszájával hamar nyaka közé rántja,
Béfedi az felét, az többit kilátja,
Nem tudja, mit mível, ily ijedség bántja. (3, 340)

Az 1702-ben újonnan betoldott (és itt kiemelt) középső strófa jól illik az eleve naturalisztikusnak szánt leírásba, mely a bővebb kifejtés révén a korábbinál csak még hangsúlyosabbá válik. Badics a betoldás nélkül még nem találta „nagyon ízléstelennek” a szöveget, bár hogy a „középső les” emlegetése miért volt számára tolerálhatóbb, mint a „lest” borító „összsel tarkás szőr”-é, az nem feltétlenül egyértelmű. Valószínű azonban, hogy épp a bővebb kifejtés révén való hangsúlyeltolódás zavarta. Minthogy sem Gyöngyösit, sem a verseiben gyakran felbukkanó erotikus vagy naturalisztikus részleteket nem tartotta nagyon ízléstelennek, az itt nagyon ízléstelennek érzett betoldást sem tarthatta eredetinek. Nem lehetetlen, hogy a Tétsit mélységesen elítélő 18. századi Gyöngyösi-rajongókat ugyanúgy zavarta e hangsúlyeltolódás, mint Badicsot (szemben a teljesen más elvárásokkal rendelkező átlagolvasókkal), ami semmiképp sem tehetett jót az 1702-es, „meghamisított” kiadás megítélésének.

5.

Talán nem véletlen, hogy a Gyöngyösi-szövegek különféle verziói körül már a 18. század óta folyamatosan imposztorok legyeskednek az irodalomtörténeti hagyományban. És minden esetben a később keletkezett változatok körül. Ezeket a szövegeket a tudós elemzők (bár olykor igen eltérő okokra hivatkozva) általában méltatlannak érezték a magyar Ovidiushoz, úgyhogy jobb híján imposztorokat hívtak segítségül. Ilyen alapon Gyöngyösi költészetét akár korszakolni is lehetne, megkülönböztetve egy „méltó” és egy „méltatlan” pályaszakaszt, s egyúttal érdemes lenne meghatározni a korszakváltás irányait.

A dolgot a *Florentina* esetében a legkönnyebb tetten érni. A „tudós világból” érkező kritikákat tekintve megállapítható, hogy a legkomolyabb kifogások valójában nem is a drámán végrehajtott strukturális átalakításnak szóltak (arra a szakírók jobbra csak bosszúsan rálegyintettek), hanem sokkal inkább egyfajta „epikus jelleg” felerősödésének, például annak, hogy a korábban életszerű párbeszédet átstilizálja a szerző, mondanóját szabályos, négysoros strófákba rendezi, amitől persze a szöveg bőbeszédűnek, „erőtlenebbnek” hat. A nyomtatásban is megjelent verzió ilyen szempontból már teljesen egynemű, a szakma által elhanyagolt *Kolozsvári kézirat*ban olvasható majdnem az, az összöveg viszont igencsak más. Itt például a 3. jelenet még többé-kevésbé per-

gő párbeszédekben folyik, a *Kolozsvári kézirat* változatában ugyanez a dialógus már négysoros versekben zajlik. Hasonlóképpen a 2. felvonás 3. jelenete a *Kolozsvári kézirat*ban még többé-kevésbé pergő párbeszédekben folyik, a dráma utolsó verziójában ugyanez a dialógus már négysoros versekben zajlik. A tendencia jól látszik, és tény, hogy Gyöngyösi az összöveg ilyen jellegű átalakítását a harmadik verzióban végül sikeresen perfektálta. Megjegyzendő, hogy a darab úgy vált „főlösképpen bőbeszédű”-vé, hogy (mint láttuk) két teljes jelent és egy közjáték eltűnt belőle.

A szakma a kiesett 3. és 5. jelenetet egyaránt a „közjátékszerű” jelzővel illette (teljesen jogosan). E két jelenetnek a cselekmény bonyolításában semmiféle funkciója nincs, szereplők is kizárólag az adott jelenetben lépnek színre. A 3. jelenetben például egy rabló, aki épp egy „majorosné” próbál kifosztani, a helyszín az „országút”. A cselekmény ugyanakkor némileg zavaros. Nem nagyon lehet érteni, hogy a majorosné hogyan jár túl a rabló eszén, miféle „tejet” ad neki inni, a rabló az ital megkóstolása után miért kezd szitkozódni („phi lilek kurva leánya, bezegh megh csala”), tehát elképzelhető, hogy Gyöngyösi itt eredetileg a színészek improvizációjára is számított, ami a közjátékok műfajától sem lenne idegen. Az 5. jelenet egy vénlánycsúfoló monológ, ez is gond nélkül volt kihagyható. Kicsit más a helyzet a *Gosztonyi-kódex* intermediumával. Ebben a „tótos beszédű” Antrax (Philostenes szakácsa) és Strobilus az esti vacsora elkészítéséről vitatkozik. Dialógusukból kiderül, hogy a korábban étvágytalan Philostenes (a darab egyik főszereplője) újra rettenetesen éhes. Étvágya pedig a reménytelen szerelem miatt nem volt, és ezt a darab nézői pontosan tudták. A közjáték tehát egyértelműen reflektál a dráma cselekményére (jóllehet annak tényleges bonyolításában természetesen nincs szerepe), amiért is poétikai relevanciája megkérdőjelezhetetlen. Ennek ellenére már a *Kolozsvári kézirat* változatából is kimaradt.

Biztosak lehetünk benne, hogy amennyiben a *Florentinát* tényleg előadták a Wesselényi házaspár előtt (ahogy Ráday mondja), akkor az előadás leginkább a *Gosztonyi-kódex*ben megőrzött változatra hasonlított. Az előadott darab három felvonásra oszlott, a felvonások pedig jelenetekre voltak tagolva. Ludányi Mária kísérlete, aki a végső verzió immár egy szinten strukturált szövegét öt felvonásra kívánta osztani (a *Gosztonyi-kódex* közjátékának és két közjátékszerű jelenetének felhasználásával, sőt azok eredeti helyükről történő elmozgatásával), eleve téves előfeltevésből indult ki.⁷⁸ A színdarabon a „reneszánsz drámaszerkesztés szabályait” nem lehet számonkérni. A Wesselényiék előtt bemutatott dráma egyes felvonásai között a cselekményre is reflektáló közjátékokat adtak elő, az összöveg töredékessége miatt ezek közül ma már csak egyet ismerünk. Gyöngyösi (rá egyébként is jellemző módon) kitérők alkalmazásával szakította meg a cselekményt. A kitérőket a szakma által közjátékszerűnek nevezett jelenetek biztosították. A színpadi dikció különösen ezekben volt pergő és életszerű, de általában véve is igaz a megállapítás, hogy az összöveg párbeszédei kevésbé stilizáltak, mint a későbbi verziókban.

78 LUDÁNYI Mária, „A XVII. századi udvari színjáték és az iskoladráma kapcsolata”, in *Iskoladráma és folklór*, szerk. PINTÉR Márta Zsuzsanna és KILIÁN István, *Folklór és etnográfia* 50, 111–121 (Debrecen: Piremon Ny., 1989) 114–120.

Az átalakítás egyik célja nyilvánvalóan a darab műfajának a módosítása volt. Az eredetileg előadásra szánt, éppen ezért felvonásokra is tagolt, közjátékokat tartalmazó színdarab könyvdrámává változott. Az immár feleslegessé váló felvonásbeosztás ugyanúgy eltűnt belőle, ahogy a közjáték(ok) is, a pergő, életszerű párbeszédet pedig erősen átstilizálta a szerző. Gyöngyösi alapvetően epikus költő volt, az átdolgozások révén tehát saját költői világába integrálta a drámát. Fontos hangsúlyoznunk, hogy ez az átstilizálás a Gyöngyösire jellemző verseszmény adaptálását jelenti, s nem egyfajta „éteribb” jelleg erőltetését. Az 1751-es verzió 9., négysoros versekbe gyúrt actusában színre lépő parasztok a Badics által a *Murányi Vénus*ban „nagyon ízléstelen”-nek nevezett betoldáshoz igencsak hasonló módon beszélnek:

1751-es kiadás

Jó Koma esmérem a' kiend Lyánkáját ,
Minap fel-találta fogni a' szoknyáját,
Mint ki-láttam akkor a' lába ikráját,
Még a' mi nagyobb a pi piros csizmáját.

A' Fiadnak-is jut eszemben formája,
Úgy tetszik hogy vagyon egy rongyos gatyája,
Abbúl-is mind kivan a' fa fa baltája,
El-fordulván tüle nem nézhettem rája. (9,33-34)

A műfaj ilyen generális módosítására Gyöngyösi nyilván nem törekedett sem a *Murányi Vénus*, sem a *Csalárd Cupido* esetében, de a metamorfózis bizonyos hasonlóságai azért mégis kitapinthatók. Többször utaltam már rá, hogy a *Murányi Vénus* 1702-es verziójában megfigyelhető strófaelhagyások olyan szövegrészeket érintenek, melyek a mű cselekményét nem mozdítják előre. Ebből adódóan viszont a cselekmény bonnyolításában tényleges szerepet játszó strófák „sűrűsége” valamelyest nő. Pálffy Eszter véleménye szerint az 1702-es kiadásban legfőképp a digressziók száma csökken. „Kiesnek például a sentenciákat tartalmazó kitérők: az elmélkedés arról, hogy minden kezdet nehéz (2, 157–158), vagy annak részletezését, hogy a szemérmes nő hogyan tudja pirulás nélkül viselni a kényes helyzeteket (2, 135). ... [az új szövegváltozatban] nem kap helyet sem Széchy Mária vívódása (2, 139–140), sem a Mária levelére várakozó Wesselényi indulatainak leírása (2, 154). Gyakran kimaradnak továbbá a [...] történet elemeinek analógiáiként szerepeltetett mitológiai példák is, mint például a Próteuszra való hivatkozás (2, 184–187).”⁷⁹ Mindazonáltal a Jankovics–Nyerges szerzőpáros kiadásában 977 strófányi terjedelmű szövegből mindössze 46 versszak esett ki, s közben a költő 8 új strófát is applikált a költeménybe, vagyis a megkurtítás tényleg nem nevezhető túlzottan radikálisnak. A Gyöngyösire annyira jellemző kitérők jelentős része így természetesen megmarad.

79 Az idézet Pálffy Eszter PhD-értekezéséből való.

A *Florentinából* hasonló módon úgy tűnt el a cselekmény bonyolításában semmiféle szerepet nem játszó 3. és 5. jelenet, továbbá az intermedium is, hogy közben azért az 1751-es verzió 9. actusának négy soros versekbe gyúrt, a kiesett intermediumra kísértetiesen hasonlító szövege szintén megmaradt, s e jelenet szereplői, két paraszt és feleségeik, továbbra is igen ráérősen beszélnek meg a királyi udvarból frissen hozott pletykákat. A meghúzás tehát itt sem tekinthető radikálisnak, de a cselekmény bonyolításában tényleges szerepet játszó jelenetek „sűrűségének” valamelyes növelését eredményezte. Talán megkockáztatható a kijelentés, hogy a méltatlan korszak verzióiban mintha egy kicsit (és tényleg csak egy kicsit) hangsúlyosabbá válna Gyöngyösi számára az elbeszélni kívánt mese, a mű tulajdonképpeni cselekménye.

Az új verziókat érő kifogások jelentős része mindazonáltal nem a versek (többek között a dekoráló leírások megkurtításával indokolt) „megrútítását”, hanem a „nagyon ízléstelen”, esetenként pornográf, máskor verista-naturalisztikus elemek felerősödését illette. Úgy látszik, ez a dolog Gyöngyösi számára nagyon fontos volt, ebből nem engedett. Igaz, pennája már korábban is meglehetősen vastagon fogott. A Nagy Ferencsel megesett kínos balesetet például már a *Murányi Vénus* 1664-es verziójában is megörökítette:

Ilyen gözös szaván feje szédeledék,
S szokatlan voltátúl gyomra ímeledék,
Purgatio sem kell, hasa folyamodék,
Hozzonak füstölőt, rút bűz ereszkedék. (3, 318)

A *Csalárd Cupidóban* rendkívül szembeötlő módon, de valamelyest még a *Murányi Vénusban* is megfigyelhető ennek a tematikának az erősödése, melyet Gyöngyösi a *Florentinában* sem kívánt szelídíteni. Ő az első magyar költő, aki ezt a témakört ilyen intenzitással annektálta a magas irodalomba. A tudós utókor ezt nem mindig értékelte, és gyakran imposztorok után nézett, verseinek rengeteg olvasója viszont – úgy tűnik – inkább kuncogva pironkodott.